

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

Гладушина Наталія Вікторівна

**Шляхи удосконалення використання ресурсного
потенціалу аграрного виробництва / Ways for
increasing the use of resource potential of agricultural
production**

Спеціальність – 8.03050401 «Економіка підприємства»
Магістерська програма – Економіка і фінанси підприємств
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ЕФАПзмнв-21
Н. В. Гладушина

Науковий керівник:
к.е.н., викладач
Н. О. Штельма

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Р.Ф. Бруханський

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	6
1.1 Економічна сутність та зміст ресурсного потенціалу підприємства.....	6
1.2 Особливості формування та ефективність використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва.....	14
1.3 Методичні підходи до здійснення оцінки ресурсного потенціалу підприємства.....	22
Висновки до I розділу	31
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПРОЦЕСІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	33
2.1 Аналіз ресурсного потенціалу аграрного сектора Тернопільської області.....	33
2.2 Економічні результати використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств Тернопільської області.....	42
2.3 Тенденції розвитку системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств.....	52
Висновки до II розділу	59
РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	61
3.1 Напрями підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва.....	61
3.2 Розробка стратегій розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств.....	69
3.3 Шляхи підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств.....	77
Висновки до III розділу	85
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	90

ВСТУП

Сьогодні забезпечення ефективного розвитку вітчизняного аграрного сектора та виробництва високоякісної конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції потребує внесення змін, насамперед щодо організації використання ресурсного потенціалу, забезпечення впровадження інноваційних та ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції, тощо.

Адже раціональне, максимально ефективне використання ресурсів, що беруть участь у виробництві сільськогосподарської продукції виступає необхідною передумовою для досягнення балансу інтересів суспільства (соціальних, економічних, екологічних), а також основою для забезпечення національних пріоритетів розвитку аграрного сектору: забезпечення продовольчої безпеки країни; оптимізації експортного аграрного потенціалу; дохідності сільгоспвиробників; забезпечення соціально-орієнтованої державної аграрної політики. Разом з тим це потребує застосування спеціальних знань та особливих підходів щодо вирішення злободенних питань аграрного сектора, зокрема що стосуються організації раціонального землекористування; використанні та реалізації трудового потенціалу; оптимізації інноваційної діяльності; оновленні та модернізації техніко-технологічних засобів і устаткування, тощо.

Актуальність дипломної роботи обумовлюється наявними проблемами формування та використання ресурсного потенціалу в аграрних підприємствах, що негативно позначається на кінцевих результатах діяльності підприємств, задоволенні потреб споживачів продукцією сільського господарства та забезпеченні рівня продовольчої безпеки країни. Поряд із цим мають місце проблеми, що стосуються безпосередньо процесу використання та управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити процеси формування, використання ресурсного потенціалу аграрного

виробництва та на цій основі обґрунтувати шляхи вирішення наявних проблем.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є вивчення та обґрунтування теоретичних основ формування ресурсного потенціалу аграрного виробництва, дослідження процесу його використання аграрними підприємствами та обґрунтування дієвих шляхів удосконалення.

Із наведеної мети дослідження випливають наступні завдання:

- здійснити теоретичне обґрунтування сутності поняття «ресурсний потенціал» та дослідити його структуру;
- дослідити особливості формування та ефективність використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва;
- проаналізувати економічні результати використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств Тернопільської області;
- з'ясувати тенденції розвитку аграрного виробництва в умовах підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом;
- обґрунтувати напрями удосконалення використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва;
- з'ясувати шляхи підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств.

Предметом дослідження є аналіз процесу формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств та шляхи його удосконалення.

Об'єктом дослідження є ресурсний потенціал аграрних підприємств Тернопільської області.

Методи дослідження. Для написання роботи нами використано загальнонаукові методи та прийоми дослідження: історичний, діалектичний, абстрактно-логічні методи, а також метод аналізу і синтезу, аналогії і співставлення, інші економіко-статистичні прийоми.

Наукова новизна одержаних результатів. У дипломній роботі досліджено особливості формування та ефективність використання ресурсного потенціалу у процесі здійснення аграрного виробництва.

Наукове значення роботи. У науковому аспекті у дипломній роботі розкрито зміст питань щодо особливостей формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств в умовах реформування аграрного сектора. Основою для написання роботи слугували Закони України, Укази Президента, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, інша науково-періодична література.

Практичне значення отриманих результатів. Окремі положення дипломної роботи рекомендуються до практичного впровадження у Тернопільській державній сільськогосподарській дослідній станції Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота включає вступ, три змістових розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 96 сторінок, до складу яких входить 20 рисунків та 11 таблиць.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1 Економічна сутність та зміст ресурсного потенціалу підприємства

Здійснення підприємствами господарської діяльності на засадах ринкової економіки насамперед потребує прийняття ефективних управлінських рішень щодо виду та обсягів виробництва, вдалого вибору цільових ринків збуту продукції, забезпечення прибутковості підприємства та сталих позитивних фінансово-економічних показників діяльності, що загалом є можливим на основі ефективного використання усіх ресурсів підприємства. На сьогоднішній день процес управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств потребує ґрунтовних досліджень у контексті подальшої оптимізації. Адже в умовах обмеженості певних видів ресурсів необхідно забезпечити їх раціональне та збалансоване використання.

Під ресурсним потенціалом підприємства слід розуміти наявну сукупність взаємопов'язаних ресурсів, що виступають основою для виробництва продукції (послуг). Величина ресурсного потенціалу обумовлюється обсягом наявних у розпорядженні підприємства базових видів ресурсів залежно від виду господарської діяльності. Так для аграрних підприємств базовими ресурсами є земельні, матеріальні та трудові.

Проблеми, пов'язані із формуванням і використанням ресурсного потенціалу стали предметом наукових досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: Л. Абалкіна, В. Авдеєнка, В. Андрійчука, Р. Білоусова, П. Борщевського, Ю. Василенка, Г. Мельничука, М. Кучерова, І. Ступницького, І. Фаріон, С. Шкарабана та інших. Проте, теоретичні концепції формування, розвитку та використання ресурсного потенціалу

характеризуються недостатньою обґрунтованістю та суперечливістю, що потребує здійснення подальших наукових досліджень.

Для формування стратегії розвитку ресурсного потенціалу підприємства необхідно здійснити його ґрунтовне дослідження. Трактуювання поняття «ресурсний потенціал підприємства» охоплює широке коло питань, починаючи від вузького його розуміння як обсягу виробництва за господарський рік, - до загальних категорій на кшталт – соціально-економічна система [28, с. 6].

Ресурсний потенціал розглядають з таких позицій: як структурний елемент виробничих відносин у контексті максимального використання потенціалу трудових ресурсів щодо створення матеріальних благ; як сукупність наявних на підприємстві ресурсів, що забезпечують досягнення поставленої мети; як можливість отримання максимального обсягу виробництва благ та послуг за умови оптимального використання ресурсів; як спроможність (реальну або ймовірну) виконати поставлені завдання, і інші (табл. 1.1).

Таким чином, ресурсний потенціал підприємства являє собою сукупність наявних на підприємстві ресурсів (фінансових, матеріальних, нематеріальних, трудових і ін.), а також здатність працівників щодо їх ефективного використання для досягнення мети підприємства, а також поточних та стратегічних планів. Загалом ресурсний потенціал підприємства можна представити такими основними критеріями:

- оцінка реальних можливостей підприємства у конкретній сфері діяльності (в тому числі і нереалізованих можливостей);
- наявний обсяг ресурсів для використання у процесі виробництва, в тому числі залучених;
- здатність персоналу щодо використання наявних ресурсів та вміння раціонально їх використовувати;
- чинна організаційно-правова форма господарювання та організаційна структура підприємства [32, с. 84-87].

Таблиця 1.1

Теоретичні основи категорії «ресурсний потенціал» учених економістів

Автори	Трактування поняття «ресурсний потенціал»
Миско К.М.	Сукупна величина реалізованих та нереалізованих потенційних можливостей щодо використання наявних ресурсів у процесі задоволення суспільних потреб, виражених у ресурсній формі [39, с. 19].
Клоцвог Ф. Н., Кушнікова І. А.	Сукупність ресурсів (природних, економічних), що беруть участь у досягненні кінцевих народногосподарських результатів [28, с. 23].
Бабашкіна А.М., Комаров М.А.	Взаємопов'язана сукупність матеріальних, енергетичних і інформаційних засобів, а також безпосередньо працівників, які використовують (можуть використовувати) їх у процесі виробництва матеріальних благ та послуг [42].
Свободін В. А.	Сукупність наявних у розпорядженні окремого підприємства ресурсів: земельних, трудових, матеріальних [48, с. 27].
Огорокова Л. Г	Сукупність наявних ресурсів підприємства, спроможних забезпечити отримання максимально можливого економічного ефекту в обумовлений період часу [41].
Фонотов А.Г.	Обсяг ресурсів, що відповідає народногосподарським потребам та з урахуванням можливостей їх розширеного відтворення у довгостроковій перспективі, пов'язуючи його, перш за все з характеристикою джерел ресурсів [59, с. 25].
Стексова С Ю.	Сукупність наявних ресурсів окремого господарюючого суб'єкта, що характеризують потенційні можливості системи щодо здійснення цілеспрямованої діяльності з урахуванням впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ [54, с. 83].

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

З'ясована нами наявність значної кількості підходів щодо трактування сутності поняття «ресурсний потенціал» дозволяє зробити висновки про його багатоаспектність. На основі цього, вважаємо, що ресурсний потенціал – це система взаємопов'язаних ресурсів різного виду, що є у власності або розпорядженні підприємства, а також можуть бути додатково залученими у процесі здійснення господарської діяльності для виробництва затребуваної

на ринку продукції (послуг) та підвищення рівня конкурентоспроможності. Наявний ресурсний потенціал підприємства доцільно визначати не за кількісними та якісними характеристиками, а на основі їх оптимального співвідношення відносно потреб вирішуваних завдань.

Досліджено, що у науковій літературі мають місце розбіжності щодо структури ресурсного потенціалу підприємства, де нами виокремлено наступні базові, зокрема: матеріальні; нематеріальні; фінансові; трудові; інформаційні; інноваційні, а також управлінський ресурс (потенціал), що забезпечує раціональне використання усіх ресурсів підприємства (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Структура ресурсного потенціалу підприємства

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Під матеріальними ресурсами слід розуміти ресурси підприємства, представлені у натурально-речовій формі, які використовуються у господарській (виробничій) діяльності підприємства. До їх складу належать

основні фонди, частина обігових фондів. Основні фонди - наявні на підприємстві матеріально-речові цінності, які використовуються як засоби праці. Відтак обумовлена нами частина обігових фондів є невід'ємною складовою матеріальних ресурсів та включає: малоцінні і швидкозношувані предмети, паливно-мастильні матеріали, пакувальні матеріали, електроенергію, тощо.

Нематеріальні ресурси – це об'єкти промислової власності, інтелектуальної власності, які є ефективними протягом тривалого періоду часу: гудвіл, база даних, база знань, ноу-хау, патенти, винаходи і ін.

До складу трудових ресурсів підприємства належить сукупність зайнятих працівників за основною або допоміжною діяльністю. Трудовий потенціал займає важливе місце на підприємстві, оскільки забезпечує приведення в дію інших наявних ресурсів на підприємстві та їх складових. Трудові ресурси на підприємстві можуть розглядатися як із кількісного так із якісного підходу, що створює умови для оцінки наявного кадрового потенціалу у вартісній категорії, що сьогодні особливо актуально для власників підприємств. За таких умов можливо отримати об'єктивну інформацію щодо наявного рівня ефективності (здібностей) працівників та здійснити розрахунок необхідних витрат на їх залучення, навчання, перекваліфікацію, тощо [9, с. 68].

Фінансові ресурси підприємства – це сукупність грошових коштів та надходжень, якими розпоряджаються на підприємстві для забезпечення виконання фінансових зобов'язань, а також для фінансування розширеного відтворення процесів виробництва та мотивування працівників. Фінансові ресурси є вихідним видом ресурсів з метою забезпечення безперервного процесу виробництва. Важливо зауважити, що в умовах ринкової економіки функціонування підприємства може бути обмеженим із-за відсутності достатньої кількості фінансових ресурсів, навіть за умови наявності основних фондів та трудових ресурсів.

Фінансові ресурси відіграють важливу роль, особливо для забезпечення функціонування та розвитку підприємства. З цього приводу К. Уолш відзначає, що «...розвиток (зростання) для підприємства схожий на ліки для пацієнта: приносять користь лише до певної межі, а за інших умов стають небезпечними (інколи фатальними). Саме тому на підприємстві необхідно забезпечити баланс прибутку, активів і зростання» [13, с. 36].

Отже економічна сутність фінансових ресурсів підприємства полягає у забезпеченні їх органічної єдності, тобто наявних фінансових ресурсів та можливостей підприємства. Відтак обсяги фінансових ресурсів обумовлюють можливості підприємства щодо створення матеріальних благ та надання послуг і характеризуються сукупністю засобів, запасів, джерел та фінансових можливостей, наявних на підприємстві, використання яких наближує до реалізації поставлених цілей та завдань. Разом з тим у процесі використання фінансових ресурсів необхідно дотримуватися критеріїв економічної ефективності та економічної доцільності.

В умовах динамічного розвитку ринку інновацій особливу увагу необхідно приділяти дослідженням інноваційних ресурсів підприємства. У відповідності із результатами Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова інноваційний потенціал підприємства необхідно досліджувати за такими критеріями: забезпеченість підприємства трудовими ресурсами; показники освіченості персоналу підприємства (вища освіта, відповідна кваліфікація, тощо); фінансові можливості щодо розвитку наукової діяльності, науково-технічної діяльності та інноваційної діяльності; наявна кількість на підприємстві наукових та науково-технічних робіт, їх структура; патентна діяльність, її масштаби; показники підприємства щодо інноваційної активності; показники щодо здійснення виробництва інноваційної продукції у динаміці; питома вага інноваційної продукції у загальних обсягах виробництва [17, с. 104].

Отже, під інноваційними ресурсами підприємства розуміють можливості використання ресурсів та можливостей підприємства на

інноваційних засадах. З іншого боку, інноваційні ресурси розглядають як сприйняття на підприємстві нових ідей, готовність до критики і критикувати, перспективні погляди і бачення, наявність інтелекту, цілеспрямованість, наполегливість, тощо [17, с. 103].

Інформаційні ресурси у певній мірі доцільно вважати важливим елементом виробництва та виступають невід'ємною складовою частиною ресурсного потенціалу підприємства. В умовах організації та реалізації процесу виробництва інформація набуває ознак товару та характеризується наступними особливостями: відсутністю її втрат у процесі використання; можливе максимальне розширення меж та об'єму її споживання (отримання, опрацювання, прийняття рішення); значна ресурсозберігаюча здатність.

Особливо важливу роль у злагодженій та ефективній діяльності підприємства відіграють управлінські ресурси або ж управлінський потенціал. Адже саме від своєчасного прийняття ефективних рішень керівника залежать кінцеві результати діяльності підприємства (рис. 1.2). Слід також зауважити, що даний ресурс як і усі інші види, є кількісно та якісно обмежений.

Рис. 1.2 Роль та місце ресурсів у системі управління підприємством

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Нами з'ясовано, що окремі учені розглядають структуру ресурсного потенціалу як сукупності об'єктивних та суб'єктивних складових. При цьому об'єктивні складові включають виробничий, фінансовий, інфраструктурний, інноваційний, інформаційний та кадровий потенціал підприємства. Відповідно до суб'єктивних складових ресурсного потенціалу відносять управлінський, організаційний, науково-технічний, маркетинговий та логістичний потенціали [26, с. 240].

Також має місце виокремлення виробничого потенціалу у структурі ресурсного потенціалу підприємства. Відтак виробничий потенціал підприємства характеризується такою структурою: фінансовий потенціал, трудовий потенціал, технічний потенціал, технологічний потенціал.

Таким чином, оцінка ефективності використання певних видів ресурсів проявляється на основі співставлення отриманих корисних результатів та понесеними витратами на їх отримання. Отже, ефективне та раціональне використання ресурсного потенціалу забезпечує отримання підприємством ефекту: економічного, екологічного та соціального ефектів.

Відповідно отримані показники ефективності використання ресурсного потенціалу використовуються для здійснення оцінки ефективності господарської діяльності підприємства. Забезпечення формування ресурсного потенціалу підприємства сприяє оперативному виявленню стратегічних можливостей підприємства, спроможних забезпечити підвищення конкурентних позицій на ринку. Отже, наявний ресурсний потенціал підприємства демонструє потенційні можливості підприємства у різних напрямках та сферах його господарської діяльності.

1.2 Особливості формування та ефективність використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва

Пріоритетним напрямом економічного розвитку нашої країни є розвиток аграрного сектора економіки. Процеси відтворення у виробництві значним чином залежать від ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Стратегічне значення наявного ресурсного потенціалу аграрного виробництва обумовлює рівень забезпечення продовольчої безпеки країни шляхом забезпечення рентабельності сільськогосподарського виробництва та підвищення конкурентоспроможності галузі в цілому.

Адже в процесі виробництва сільськогосподарської продукції беруть участь наступні види ресурсів: земельні, трудові, матеріальні, нематеріальні, фінансові і інші. При цьому внаслідок обмеженості окремих видів ресурсів на аграрних підприємствах має місце ускладнення процесу виробництва сільськогосподарської продукції. Саме тому, сьогодні актуалізувалися питання забезпеченості аграрного виробництва базовими ресурсами.

Так ресурсний потенціал сільського господарства являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою ресурсів, що використовуються у аграрному виробництві. Відтак функціонуючі аграрні підприємства характеризуються неоднаковими можливостями досягнення позитивних результатів діяльності, що зумовлюється різною кількістю та якістю ресурсного потенціалу (виробничих ресурсів).

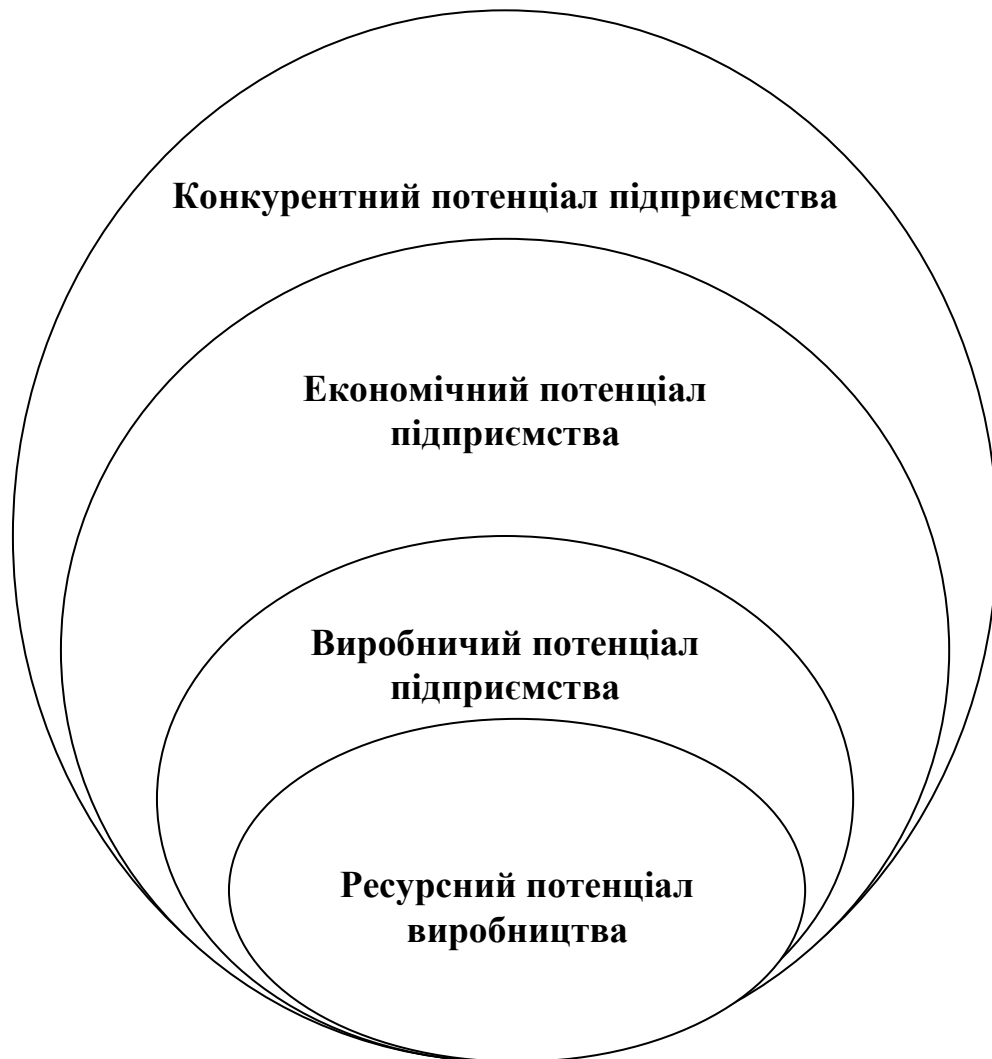
Сьогодні основним завданням аграрного сектора економіки є подолання збитковості сільськогосподарського виробництва, що вже тривалий період є перманентним явищем. Однією із причин такого стану є скорочення ресурсного потенціалу аграрного виробництва внаслідок проведеного реформування та низки економічних криз національної економічної системи.

В аграрному секторі традиційно розглядали три основних фактори виробництва: земля, праця та капітал. Проте, на основі проведених наукових досліджень провідними ученими-аграрниками виокремлено дещо більшу кількість ресурсного потенціалу, включаючи фінансові ресурси, інформаційні ресурси, інноваційні ресурси і інші. Так на думку Ульянченко О.В. «...ресурси аграрної сфери доцільно розподілити на дві групи в залежності від їх походження: первинні ресурси – які створені природою незалежно від волі та бажання людини, але використовуються в суспільному виробництві та вторинні ресурси – продукти процесу виробництва, які прямо чи опосередковано використовуються у виробництві матеріальних благ». Так автор відносить до першої групи земельні та трудові ресурси, а до другої – основні й оборотні матеріальні засоби, фінансові та інформаційні ресурси [56, с. 13].

Нами з'ясовано, що на практиці базові типи ресурсного потенціалу аграрних підприємств тісно взаємопов'язані між собою на основі здійснення впливу керуючої системи на керовану. За таких умов має місце генерування значного переліку функціональних типів ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Відтак процес трансформації ресурсного потенціалу у виробничий здійснюється на основі впливу технології виробництва сільськогосподарської продукції, а також процесів організації та безпосередньо управління виробничою діяльністю. Оцінка виробничого потенціалу здійснюється на основі аналізу здатності аграрного підприємства виробляти певні види продукції у вказаних обсягах та належної якості.

Натомість процес перетворення виробничого потенціалу підприємства у економічний відбувається під впливом здійснення аграрними підприємствами маркетингово-збутової діяльності, а також управління нею, в результаті чого підприємство шляхом збуту виробленої продукції завершує виробничий цикл. Відповідно використання організаційного, правового, управлінського та маркетингового потенціалу на основі економічного,

забезпечує формування конкурентного потенціалу аграрного підприємства (рис. 1.3).

Рис. 1.3 Ієрархія базових потенціалів аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Слід також зазначити, що для окремих видів виробничих ресурсів характерними є властиві їм функції, а їх склад та співвідношення обумовлюють темпи розвитку аграрного виробництва та можливості підвищення показників його ефективності. У свою чергу, структура та основні складові ресурсного потенціалу обумовлюються особливостями виробничого процесу у галузях сільського господарства. Так у галузі рослинництва до основних виробничих ресурсів належать: земельні ресурси, трудові ресурси, машинно-тракторний парк, насінневі матеріали, добрива,

засоби захисту рослин та ін. До ресурсного потенціалу галузі тваринництва належать: поголів'я продуктивної та робочої худоби, виробничі приміщення та їх обладнання (ферми), корми, медичні препарати, трудові ресурси, тощо.

Таким чином, ресурсний потенціал галузі сільського господарства виступає основою виробничого потенціалу та характеризує потенційні можливості аграрних підприємств виробляти певну кількість сільськогосподарської продукції.

Отож для ґрунтового, комплексного дослідження ресурсного потенціалу аграрного виробництва, а також процесу його формування та використання безпосередньо на підприємстві необхідно брати до уваги специфічні особливості функціонування галузі сільського господарства. На рис. 1.4 нами наведено особливості формування і використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Відтак на процес формування та використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств впливають наступні специфічні фактори, які вважаємо за доцільне класифікувати наступним чином: екологічні, природно-біологічні, техніко-технологічні, організаційні, економічні та соціальні фактори.

Головною та надзвичайно важливою особливістю формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств є залучення у процесі виробництва чотири базових ресурси: основні фонди, оборотні фонди, жива праця, земля. Слід зазначити, що лише у галузі сільського господарства земля виступає основним засобом виробництва, а для інших галузей національної економіки – це лише просторовий базис. З цього приводу вітчизняний учений-аграрник Андрійчук В.Г. зазначає, що «...як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує низку специфічних проблем» [5, с. 28]. Разом з тим необхідно зазначити, що специфічними засобами виробництва в сільському господарстві виступають живі організми – рослини і тварини, які розвиваються відповідно до біологічних законів. За таких умов економічний процес виробництва тісно переплітається з природним» [38, с. 23].

Рис. 1.4 Специфічні фактори формування та використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Галузь сільського господарства є кредитомістка, тобто потребує залучення фінансових ресурсів та водночас найменш інвестиційно-привабливою, порівняно з іншими галузями. Це пояснюється порівняно більшою тривалістю виробництва аграрної продукції та існування низки ризиків, безпосередньо пов'язаних із можливим недоотриманням готової продукції відносно запланованих показників із-за несприятливих природно-кліматичних умов та впливу інших чинників.

Відтак сукупність специфічних факторів формування та використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств доцільно розглядати як єдину цілісну систему. Так притаманне галузі сільського господарства, сезонне виробництво зумовлює нерівномірне використання робочої сили (трудових ресурсів – соціальний фактор), техніки (техніко-технологічний фактор) та отримання доходів (економічний фактор). Зважаючи на тісний взаємозв'язок у сільському господарстві економічних процесів відтворення із природними (природно-біологічні фактори), то рівень реалізації ресурсного потенціалу здійснюватиме вплив на екологічний стан ґрунтів, атмосфери та водних ресурсів.

Отже, зважаючи на вказані нами особливості використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, доцільно акцентувати увагу на необхідності та вагомості державної підтримки та регулювання аграрного виробництва. Адже сьогодні аграрний сектор в умовах затяжного реформування потребує державного захисту у контексті забезпечення його сталого розвитку та позитивних фінансово-економічних результатів діяльності.

Аналізуючи зарубіжний досвід надання дотацій та субсидій сільськогосподарським товаровиробникам та порівнюючи їх практичну відсутність у вітчизняному аграрному секторі, виправданими є фінансові результати аграріїв. Зауважимо, що термін обороту капіталу у аграрному виробництві становить від 12 до 15 календарних місяців, тоді як для прикладу у торгівлі – до 1 місяця.

Зважаючи на вразливі умови здійснення аграрного виробництва та можливого впливу низки об'єктивних чинників (організаційних, природно-кліматичних, техніко-технологічних, економічних, соціальних та екологічних) на механізм функціонування аграрного сектора в цілому, вирішальну роль підвищення ефективності використання наявних ресурсів належить дієвим механізмам системи державного регулювання.

Результативність функціонування аграрних підприємств обумовлюється раціональним підходом до формування, відтворення та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу. Так для здійснення аналізу ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств доцільно застосувати наступні показники: ресурсовіддача, ресурсоємність, які розраховуються в цілому, так і за окремими його складовими. Ефективним вважається використання потенціалу підприємства за умови наявних високих показників ресурсовіддачі та низьких – ресурсоємності.

Також при здійсненні оцінки показників ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств необхідно її фактичні показники порівнювати із нормативними. Так за умови, що показники фактичної ресурсоємності є вищими нормативної, то це означає наявний низький рівень ефективності використання ресурсного потенціалу, і відповідно, навпаки.

Доцільним є використання комплексних показників, що демонструють використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства та охоплюють усі його складові частини (землі, трудових ресурсів, основних засобів, оборотних засобів). Для здійснення оцінки ефективності використання аграрним підприємством земельних ресурсів можливим є використання наступних показників:

- питома вага сільськогосподарських угідь у наявній загальній земельній площі;

- питома вага у структурі сільськогосподарських угідь: земельних площ, що обробляються, в т.ч. ріллі і багаторічних насаджень;
- наявність рекультивованих земель, а також площ, на яких здійснювали зрошення та удобрення;
- загальний обсяг виконання механізованих робіт;
- показники урожайності сільськогосподарських культур;
- обсяги виробництва валової, товарної та чистої сільськогосподарської продукції;
- розмір отриманого прибутку у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь та в цілому.

До основних показників ефективності використання основних засобів виробництва є фондівдача та фондоємність. Відтак основними показниками ефективності використання оборотних засобів є наступні: коефіцієнт обороту, коефіцієнт закріплення, визначення тривалості одного обороту (днів), оцінка вартості валової, товарної і чистої продукції; показники прибутку підприємства на кожну гривню вартості оборотних засобів.

Таким чином, сьогодні, в умовах трансформації форм власності та господарювання, проблема формування та ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств є актуальною та злободенною, де від результатів її вирішення та врегулювання залежать не тільки фінансові результати сільськогосподарських товаровиробників, але й конкурентоспроможність виробленої продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках.

1.3 Методичні підходи до здійснення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємства

Функціонування аграрних підприємств в умовах трансформації форм власності і господарювання, а також системних кризових явищ національної економічної системи, потребують систематичного здійснення аналізу складових зовнішнього середовища з метою забезпечення ефективного розвитку та оцінки поточних та перспективних можливостей підприємства. З іншого боку це сприятиме раціоналізації управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств.

Для здійснення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств доцільно використовувати сучасні методи діагностики і оцінки. На сьогоднішній день представлено достатній арсенал теоретичних та методичних підходів щодо здійснення оцінки ресурсного потенціалу підприємств.

На основі проведеного аналізу дефініції поняття «ресурсний потенціал», з'ясовано її сутність, яка презентується як цілісна система взаємопов'язаних видів ресурсів, які знаходяться у розпорядженні підприємства або можуть залучатися зі сторони для забезпечення здійснення господарської діяльності, раціональне комбінування яких дозволяє реалізувати означену місію та стратегічні цілі шляхом своєчасного визначення їх відповідності внутрішнім потребам. Застосування такого підходу дозволяє з'ясувати не лише кількісні та якісні показники ресурсного потенціалу на момент дослідження, але й встановити співвідношення його складу та об'єму відповідно до потреб підприємства і цільових ринків.

Отже, для обґрунтування ефективних напрямів розвитку аграрних підприємств, забезпечення їх сталого розвитку та зростання необхідно застосовувати новітні підходи та методи щодо здійснення оцінки ресурсного потенціалу та його управління. Адже показники результативності господарської діяльності підприємства прямим чином залежать від рівня

ефективності використання наявного ресурсного потенціалу, що, відповідно базується на здійсненні його об'єктивної оцінки.

Наявний ресурсний потенціал аграрних підприємств слугує основою для прийняття ефективних управлінських рішень щодо його оптимального використання, що також сприяє обґрунтуванню його перспективних напрямів розвитку для забезпечення підвищення конкурентоспроможності. Відтак збільшення ресурсного потенціалу аграрних підприємств забезпечує підвищення його конкурентоспроможності та забезпечує розвиток. Слід також зауважити, що наявний потенціал у більшій мірі характеризує майбутній стан підприємства, а конкурентоспроможність – поточний.

Формуючи систему показників для здійснення оцінки потенціалу аграрного підприємства з метою перспективного ефективного його використання та нарощування, необхідно вказати на недостатність дослідження виключно наявних ресурсів. Важливо враховувати міру впливу таких факторів як попит, наявну конкуренцію, систему державної підтримки та регулювання. Вказані фактори характеризуються високим рівнем невизначеності окремих структурних елементів, а тому в процесі здійснення їх оцінки для складання прогнозів їх розвитку доцільно розробляти два варіанти: оптимістичний та песимістичний.

У процесі вивчення певних економічних явищ та процесів необхідно обрати конкретні способи, методи та методологію їх дослідження, які впливають із наукових вчень про їх побудову, форми та прийнятні способи діяльності. Так дослідження перспективного розвитку повинно ґрунтуватися на дослідженнях за такою схемою: минулий стан – сучасний стан – майбутній стан. При цьому, застосування принципу взаємозв'язку для дослідження певного змісту проблеми потребує врахування наявних економічних умов та реальної ситуації (стану) економічного, політичного та соціального середовищ країни загалом.

Загалом під методом слід розуміти способи, засоби та шляхи, що використовуються для дослідження дійсного стану, а також сукупності

взаємопов'язаних способів та принципів дослідження процесів предметів та явищ як у природі так і в суспільстві. Метод дає відповідь на запитання: «як вивчається?». Типові методи здійснення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Методи оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Назва	Характеристика
За напрямом формування інформаційної бази	
Критеріальні методи	характеризуються формуванням інформаційної бази аналізу на основі звітної та/або планової документації підприємства. Має місце одночасне використовуються абсолютні і відносні показники. За умов належного інформаційного забезпечення дані методи є одними з найточніших, так як вихідні дані для здійснення розрахунків є детермінованими. Застосування даних методів пов'язано із великим обсягом розрахунків, необхідності підготовки та обробки великих обсягів інформації, а тому їх використання найбільш доцільне на підприємствах із великими масштабами виробництва
Експертні методи	переважною базою є стохастичні дані за оцінкою експертів. Дана група методів не забезпечує високої точності аналізу, але з великою вірогідністю дозволить оцінити стан підприємства одиничного виробництва або невеликого бізнесу. Дані методи широко використовуються для аналізу потенційних можливостей конкурентів. До основних недоліків відносять суб'єктивізм, так як особисті якості експертів можуть здійснювати вплив на остаточні результати аналізу
За способом відображення кінцевих результатів	
Графічні методи	забезпечують наочність сприйняття кінцевих результатів аналізу, інтерпретованих у графічних об'єктах (рисунках, графіках, діаграмах). Така інтерпретація результатів доцільна при узагальненні результатів аналізу, але в обов'язковому порядку потребує наведення відповідних розрахунків та логічних висновків. Разом з тим, графічні методи аналізу не завжди забезпечують необхідну точність, так як функції, що демонструють реальні економічні процеси, лише апроксимують фактично існуючу залежність
Математичні методи	базуються на певних алгоритмах розрахунку показників, концентрують моделювання за факторами виробництва і реалізації продукції. Обсяги аналітичної роботи і складність розрахунків залежать від кількості врахованих факторів багатфакторної моделі та від того, чи є ця модель динамічною. Дані методи презентують достатньо точні розрахунки, але при цьому потребують створення керованої бази даних та дають найкращу віддачу при умові застосування обчислюваної техніки за ретельно обґрунтованим програмним забезпеченням
Методи логічного аналізу	є алгоритмізованими методами, що базуються на логічних посиленнях та висновках. Ці методи забезпечують отримання швидкого результату без понесення великих витрат. Застосування цих методів дає позитивні результати, за умови, що процеси важко піддаються моделюванню, або показники не підлягають формалізації

<i>продовження табл.1.2</i>	
За способом виконання	
Індикаторні методи	найбільш сучасні та поширені в умовах ринкової економіки. Система індикаторів групується за напрямками аналізу (індикатор використання ресурсів, праці, місткості ринку). Кожен індикатор являє собою співвідношення абсолютних або відносних показників, які відображають найбільш значущі характеристики об'єкта або поле його діяльності. Кожен індикатор складається з декількох показників або навіть їх груп, які характеризують стан об'єкта в цілому чи його окремих функціональних і часткових елементів
Матричні методи	дозволяють здійснювати аналіз системно, впорядковуючи як складові елементи системи, так і взаємозв'язки між ними. Зв'язки й елементи можуть розглядатися в статистиці або у динаміці
За необхідністю врахування динаміки процесів	
Статичні методи	дають можливість здійснювати оцінку лише фактичного стану показників без урахування впливу минулих періодів та визначення найбільш вірогідного розвитку цієї системи в майбутньому. Результати аналізу цією групою методів надають можливість приймати оперативні рішення щодо тактичних завдань функціонування й розвитку підприємства, але не забезпечують потреб перспективного планування
Методи стратегічного аналізу	базуються переважно на створенні динамічних моделей процесів. Ця група методів найчастіше застосовується для визначення конкурентоспроможності підприємства в процесі розробки стратегічних планів поведінки об'єкта в конкурентному середовищі

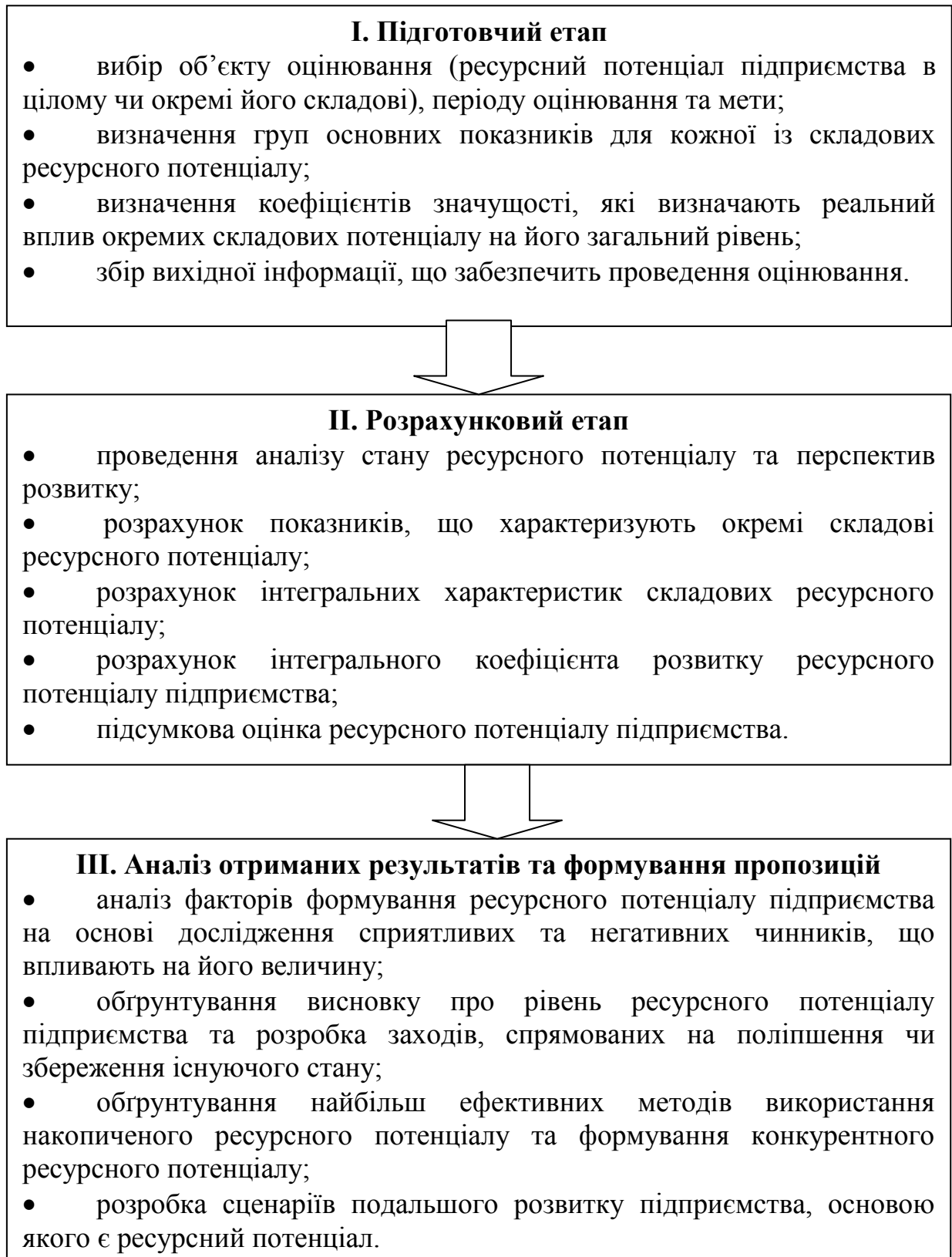
Джерело: сформовано автором на основі [15]

При цьому використання наведених вище методів для здійснення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств є недостатнім та потребує побудови і застосування специфічної системи їх оцінки. Так дослідження ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств необхідно проводити поетапно (рис. 1.5).

Загалом виокремлюють три основних етапи проведення оцінки ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: підготовчий етап, розрахунковий етап та завершальний етап - аналіз отриманих результатів та формування пропозицій. У процесі оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств мають місце такі труднощі:

- якісна неоднорідність і непорівнянність основних його складових;
- складність визначення сукупних розмірів;

- врахування у сукупній величині потенціалу, складових, що характеризуються виключними якісними показниками

Рис. 1.5 Основні етапи та послідовність проведення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором на основі [30]

Здійснене обґрунтування чинних вітчизняних та зарубіжних досліджень щодо методичного обґрунтування ресурсного потенціалу аграрних підприємств свідчить про відсутність однозначного підходу щодо оцінки на етапі його формування, мобілізації і використання в процесі здійснення виробництва сільськогосподарської продукції.

Дослідження наочно демонструють, що існуючі методичні підходи для здійснення оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств об'єднані в три групи (табл. 1.3). При цьому найпоширенішими та універсальними є сукупність методів, які застосовуються в межах дії витратного підходу.

Витратний підхід є придатним для використання на етапі планування розвитку підприємства, тобто на етапі формування ресурсного потенціалу, а також на етапі його використання для оцінки можливостей у процесі реалізації стратегічних і тактичних рішень щодо здійснення господарської діяльності у контексті забезпечення економічного зростання. Методичною основою цього підходу є методи визначення витрат, безпосередньо пов'язаних із втіленням проектів розвитку і здійснення поточної діяльності. Застосування цього підходу в умовах релевантного (достовірного) і повного інформаційного забезпечення сприяє отриманню надійних результатів для використання у процесі прийняття відповідних управлінських рішень.

Практичне застосування порівняльного та результативного методичних підходів є прийнятним здебільшого на етапі використання наявного ресурсного потенціалу, оскільки передбачають наявність певних стратегічних альтернатив розвитку та імплементацію обґрунтованих стратегій. Основою застосування вказаних підходів є специфічні статистичні, а також імовірнісні методи оцінки ринкової вартості аграрного підприємства, сценарні методи для здійснення стратегічного планування і т. д. Використання вказаних вище методів потребує меншої кількості інформаційних ресурсів, порівняно з методами витратного підходу, проте і надійність отриманих результатів є меншою.

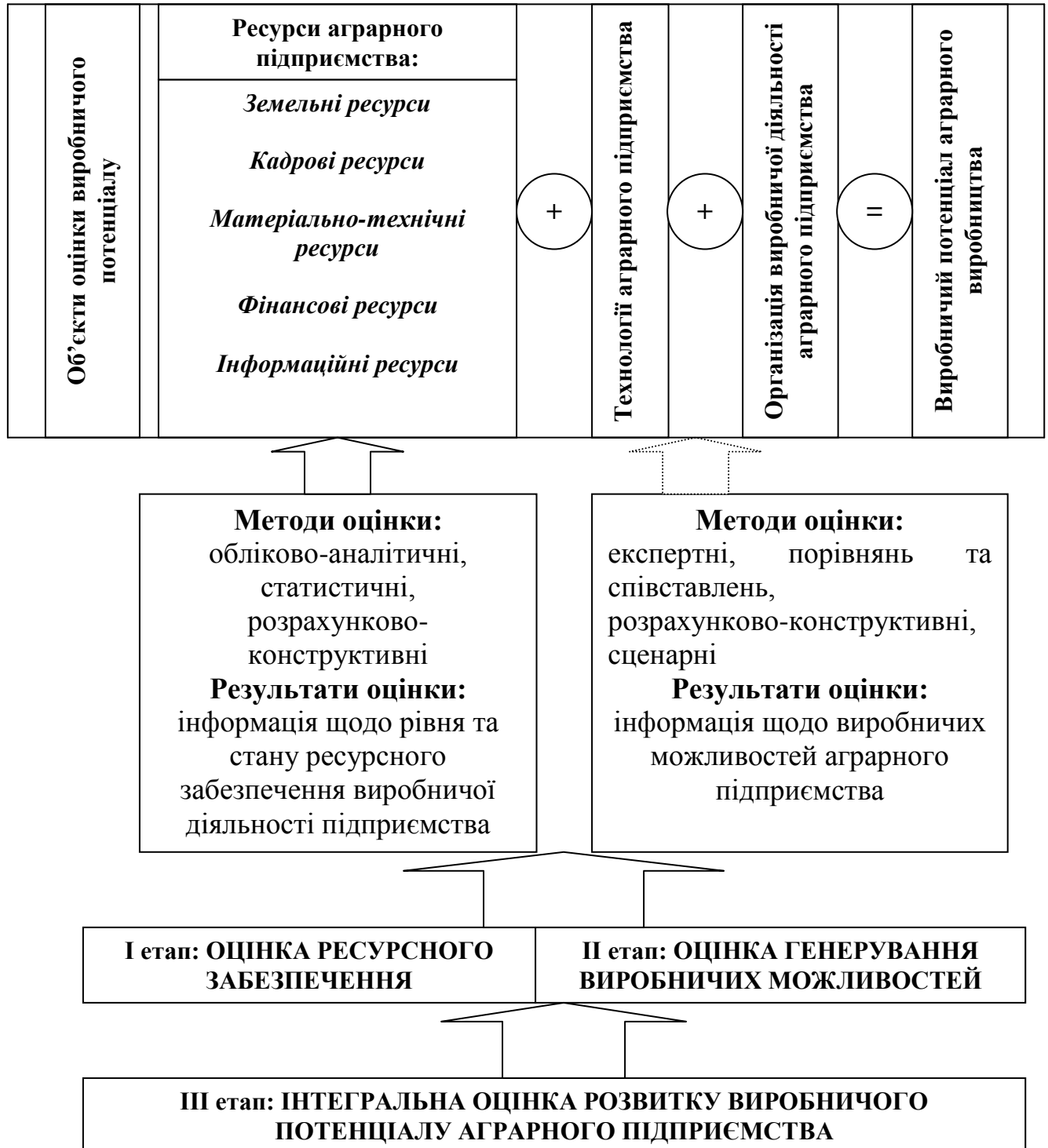
Таблиця 1.3

**Класифікація методичних підходів щодо економічної оцінки
ресурсного потенціалу аграрних підприємств**

Методичні підходи економічної оцінки	Характеристика методичного підходу	Можливість застосування методів оцінки на етапі:	
		Формування потенціалу	Реалізації потенціалу
Витратний підхід	Витратний підхід базується на постулаті, що потенційний власник-користувач не погодиться на витрати щодо формування та реалізації власних внутрішніх чи зовнішніх можливостей більших, ніж вартість очікуваного фінансово-майнового результату. Методи цієї групи передбачають ресурсну оцінку всіх складових цілісного земельно-майнового та соціально-організаційного комплексу підприємства, на підставі обліку всіх витрат, необхідних для його відтворення (заміщення) на конкретну дату в робочому стані.	+	+
Порівняльний підхід	Порівняльний підхід базується на інформації про недавні ринкові угоди з аналогічними об'єктами та її використання як бази визначення вартості об'єкта оцінки. В основу методів даної групи покладено припущення про те, що суб'єкти ринкових відносин укладають угоди за аналогією із заведеними традиціями чи колишнім досвідом.	-	+
Результативний підхід	Результативний підхід базується на залежності вартості об'єкта оцінки від можливостей його ефективного використання, тобто можливих результатів. Це твердження впливає з тих міркувань, що потенційний власник-користувач не заплатить за об'єкт більше, ніж він очікує отримати від його господарського використання. Оцінка потенціалу згідно з результатною концепцією виходить з позицій корисності певних можливостей об'єкта.	-	+

Джерело: розроблено автором на основі джерела [36]

Таким чином, єдність розглянутих підходів зумовлена складністю оцінки досліджуваного об'єкта (ресурсного потенціалу аграрних підприємств). Відтак, найбільш раціональним є використання запропонованої на рис. 1.6 комбінації та послідовності оцінювання ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Рис. 1.6 Методичний підхід до економічної оцінки ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Таким чином, зважаючи на особливості сучасних умов здійснення господарської діяльності аграрними формуваннями, основна проблема методології оцінки ресурсного потенціалу полягає в обґрунтуванні процедурної сторони вибору з числа існуючих підходів, - найраціональнішої комбінації методів шляхом здійснення критичного аналізу доступності інформаційних баз даних та ситуативного планування можливих сценаріїв їх розвитку.

Усунути виявлені протиріччя можливо на основі застосування методичного підходу, який чітко розмежовує дефініції «забезпечення виробничої діяльності ресурсами» та «ресурсний потенціал». Разом з тим для дослідження ресурсного забезпечення аграрних підприємств доцільно використовувати загальнонаукові методи дослідження та специфічні, які забезпечують отримання достовірних результатів щодо наявності ресурсів та можливих їх змін в динаміці. Слід зазначити, що вагомою оціночною характеристикою використання ресурсного потенціалу є здатність аграрних підприємств забезпечити виробництво певних видів, обсягів та якості продукції.

Висновки до I розділу

1. Сьогодні основним завданням аграрного сектора економіки є подолання збитковості сільськогосподарського виробництва, що вже тривалий період є перманентним явищем. Однією із причин такого стану є скорочення ресурсного потенціалу аграрного виробництва внаслідок проведеного реформування та низки економічних криз національної економічної системи.

2. Під ресурсним потенціалом підприємства слід розуміти наявну сукупність взаємопов'язаних ресурсів, що виступають основою для виробництва продукції (послуг). Ресурсний потенціал розглядають з таких позицій: як структурний елемент виробничих відносин у контексті максимального використання потенціалу трудових ресурсів щодо створення матеріальних благ; як сукупність наявних на підприємстві ресурсів, що забезпечують досягнення поставленої мети; як можливість отримання максимального обсягу виробництва благ та послуг за умови оптимального використання ресурсів; як спроможність (реальну або ймовірну) виконати поставлені завдання, і інші.

3. Формуючи систему показників для здійснення оцінки потенціалу аграрного підприємства з метою перспективного ефективного його використання та нарощування, необхідно вказати на недостатність дослідження виключно наявних ресурсів. Важливо враховувати міру впливу таких факторів як попит, наявну конкуренцію, систему державної підтримки та регулювання. Вказані фактори характеризуються високим рівнем невизначеності окремих структурних елементів, а тому в процесі здійснення їх оцінки для складання прогнозів їх розвитку доцільно розробляти два варіанти: оптимістичний та песимістичний.

4. Оцінка ефективності використання певних видів ресурсів проявляється на основі співставлення отриманих корисних результатів та понесеними витратами на їх отримання. Отже, ефективне та раціональне

використання ресурсного потенціалу забезпечує отримання підприємством ефекту: економічного, екологічного та соціального ефектів. Відповідно отримані показники ефективності використання ресурсного потенціалу використовуються для здійснення оцінки ефективності господарської діяльності підприємства. Забезпечення формування ресурсного потенціалу підприємства сприяє оперативному виявленню стратегічних можливостей підприємства, спроможних забезпечити підвищення конкурентних позицій на ринку.

5. В процесі виробництва сільськогосподарської продукції беруть участь наступні види ресурсів: земельні, трудові, матеріальні, нематеріальні, фінансові і інші. При цьому внаслідок обмеженості окремих видів ресурсів на аграрних підприємствах має місце ускладнення процесу виробництва сільськогосподарської продукції. Саме тому, сьогодні актуалізувалися питання забезпеченості аграрного виробництва базовими ресурсами.

6. Наявний ресурсний потенціал аграрних підприємств слугує основою для прийняття ефективних управлінських рішень щодо його оптимального використання, що також сприяє обґрунтуванню його перспективних напрямів розвитку для забезпечення підвищення конкурентоспроможності. Відтак збільшення ресурсного потенціалу аграрних підприємств забезпечує підвищення його конкурентоспроможності та забезпечує розвиток. Слід також зауважити, що наявний потенціал у більшій мірі характеризує майбутній стан підприємства, а конкурентоспроможність – поточний.

РОЗДІЛ II

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПРОЦЕСІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1 Аналіз ресурсного потенціалу аграрного сектора Тернопільської області

Тернопільська область розташована у західній частині України із загальною площею 13,8 тис. км² та займає 2,3 % від території країни. Протяжність області із заходу на схід – 129 км та із півночі на південь – 195 км. Тернопільська область межує із Чернівецькою, Львівською, Хмельницькою, Рівненською та Івано-Франківською областями України.

Досліджувана область характеризується зручним транспортно-географічним розташуванням і знаходиться у центральній частині Західної України. Через територію області пролягають залізничні шляхи та автомобільні магістралі у стратегічно-важливих напрямках. Це створює сприятливі умови для вигідного розташування логістичних центрів, оптових та оптово-роздрібних ринків, транспортних компаній, і т. д.

Тернопільська область розташована у зоні помірно-континентального клімату із сприятливими погодними умовами та достатньою кількістю опадів. В області переважають такі типи ґрунтів: чорноземи, сірі лісові, лучно-болотні. На території області виокремлюють три агрокліматичних райони: Північний (Зборівський, Збаразький, Лановецький, Шумський, Кременецький адміністративні райони); центральний (Бережанський, Козівський, Підгаєцький, Терехівський, Тернопільський, Підволочиський, Гусятинський райони) та південний (Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Монастирський та Чортківський райони).

Отже, сприятливі кліматичні умови, наявність родючих земель, в цілому створюють сприятливі умови для здійснення сільськогосподарської діяльності. Відтак ресурсний потенціал аграрного виробництва, який

базується на достатній кількості високопродуктивних сільськогосподарських земель та наявних сприятливих кліматичних умовах характеризується значними потенційними можливостями перспективного розвитку.

У аграрному секторі традиційно виокремлюють наступні базові фактори виробництва: земля, праця та капітал. Проте сьогодні, у зв'язку із розвитком науково-технічного прогресу, здійсненими аграрними трансформаціями, - зрештою умовами ринкової економіки та глобалізаційними процесами, а також ґрунтовними науковими дослідженнями провідних учених-аграрників, має місце їх доповнення інформаційними ресурсами, інноваційними, організаційно-управлінськими, і т. д.

Поняття «земля» містить багатоаспектне значення, зокрема це: матеріальна основа для добробуту усіх членів суспільства; головний засіб виробництва у сільському господарстві (предмет праці, знаряддя праці); просторовий базис розміщення продуктивних сил та розселення людей; основа для відтворення базових факторів економічного зростання - трудових, матеріальних, технічних, природних [47, с. 83].

Так як земля являється продуктом природи (природним ресурсом), то замінити її будь-яким іншим засобом неможливо (на відміну від інших засобів, які є результатом попередньої праці і можуть бути замінені більш доскональними, економічно вигідними). Також порівняно з іншими засобами праці земля як сфера діяльності людини залишається постійною величиною. Земельні ресурси є обмеженим ресурсом, зважаючи на те, що поверхня землі обмежена сушею, а тому її неможливо збільшити. Звідси випливає одне з основних понять, вироблених людством, тобто загальне поняття та уявлення про землю як певну сукупність площ материкової суші. У цьому сенсі земля як сукупність ландшафтів (територія) із усією розмаїтістю клімату, форм рельєфу, ґрунту і біоти є, як відзначалося, місцем для життя й усіх видів матеріальної діяльності населення. При цьому, ще більш обмеженими є площі земель, найбільш зручних та придатних за природними властивостями

для різноманітних форм господарської і матеріальної діяльності населення. Вказані обставини змушують розглядати землю (землі) як природний просторовий ресурс (ресурси). Відтак незамінність і просторова обмеженість землі зумовили беззмінне функціонування одних і тих же ділянок у господарській діяльності людини.

Аналіз даних приведених у табл. 2.1 наочно демонструє, що у Тернопільській області зосереджено 1382,4 тис. га. земель, з яких питома вага сільськогосподарських угідь становить 75,7% і у 2015 р. займала 1042,6 тис. га. При цьому, питома вага ріллі становить 81,9%, що свідчить про високий рівень забезпеченості області земельними ресурсами, а отже і про високі потенційні можливості організації та здійснення сільськогосподарського виробництва. Окрім цього, у 2015 р. у загальній структурі земельного фонду, сіножаті та пасовища займали площу 171,7 тис. га, багаторічні насадження – 15,7 тис. га, і перелоги – 3,4 тис. га.

Таблиця 2.1

Структура земельного фонду

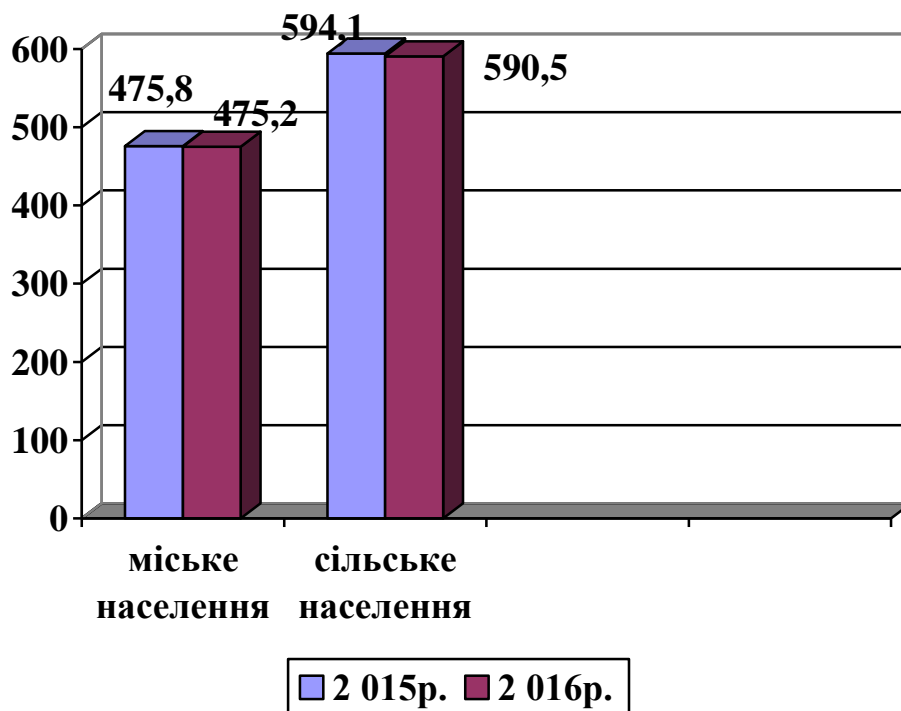
Тернопільської області станом на 2015 рр., (тис. га)

Показники	2015 р.
Загальна земельна площа	1382,4
Сільськогосподарські угіддя	1046,2
Питома вага угідь, %	75,7
З них: рілля	856,4
сіножаті і пасовища	171,7
багаторічні насадження	15,7
перелоги	3,4

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Таким чином, наведені та проаналізовані дані у табл. 2.1 свідчать про високий рівень освоєності земельних ресурсів у Тернопільській області, а отже значні перспективи розвитку сільськогосподарської діяльності.

Нами з'ясовано, що у структурі наявного населення, у Тернопільській області переважає сільське (рис. 2.1). Так станом на 1 січня 2016 р. в області проживало 590,5 тис. осіб у сільській місцевості та 475,2 тис. осіб у містах. На основі цього можемо констатувати, що галузь сільського господарства в області характеризується наявним значним потенціалом трудових ресурсів.

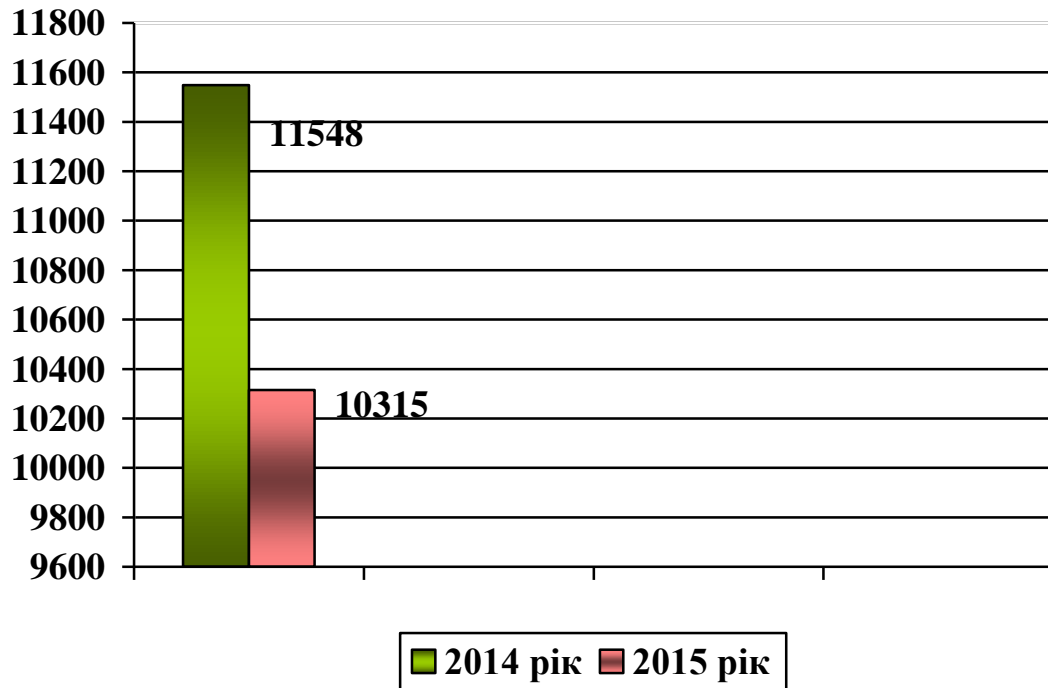

Рис. 2.1 Кількість населення Тернопільської області у 2015 - 2016 рр., (станом на 1 січня, тис. осіб)

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Нами також здійснено аналіз кількості зайнятого населення у сільському господарстві області, де за період 2014 - 2015 рр. відбулося зменшення на 10,7% (рис.2.2). Провідними науковцями обґрунтовано, що кількість необхідних працівників для аграрних підприємств обумовлюється їх розміром та виробничою спеціалізацією. Таким чином, у 2015 р. в області лише 1 із 57

сільських жителів області є працівником галузі сільського господарства. Разом з тим у Тернопільській області зростає чисельність сільських жителів, які не можуть знайти роботу. При цьому, будучи власниками земельних часток (паїв) проблематичним є отримання статусу безробітного.

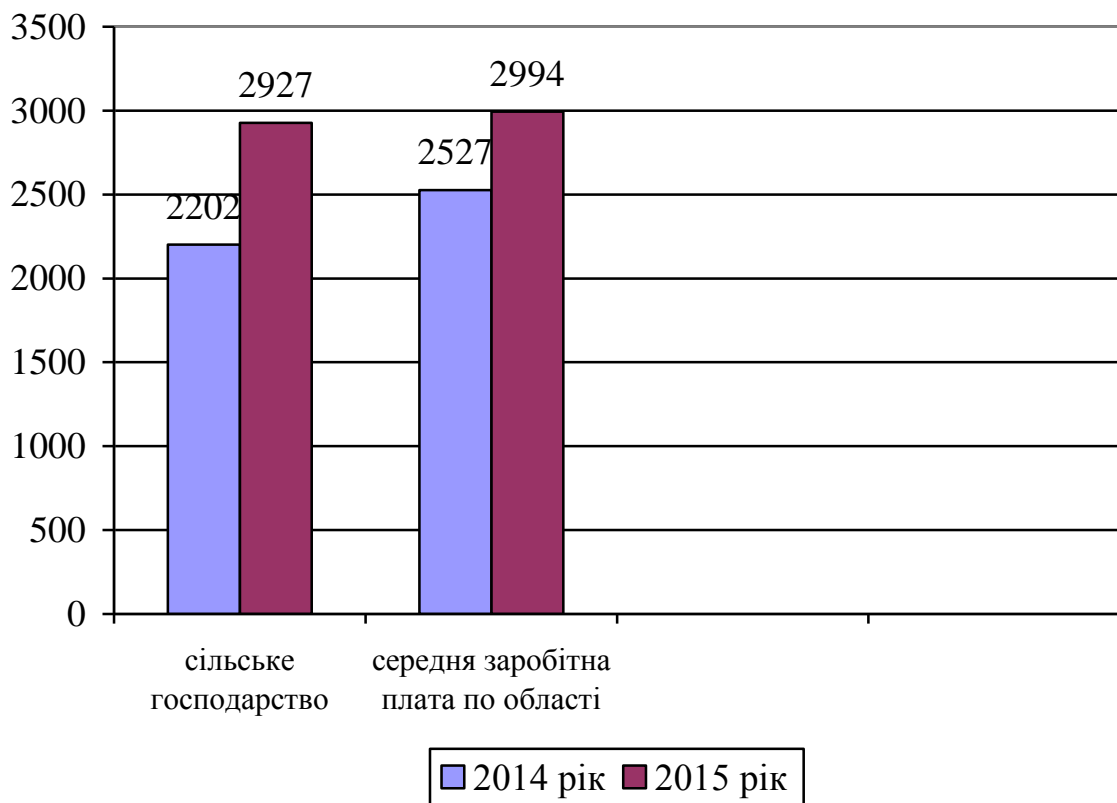

Рис. 2.2 Середньооблікова кількість штатних працівників, зайнятих у сільському господарстві Тернопільської області за період 2014 - 2015 рр., (осіб)

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Отже, процеси реформування аграрного сектора неоднозначно вплинуло на зайнятість та затребуваність трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Досліджено, що неповну зайнятість та вивільнення працівників у сільському господарстві, крім об'єктивних чинників, існують і інші вагомні причини, в першу чергу це низький рівень заробітної плати. Внаслідок відсутності належного матеріального стимулювання праці, а також соціального забезпечення (умов) в аграрному секторі, молоді спеціалісти не бажають працювати на селі.

З аналізу даних рис. 2.3 очевидно, що рівень заробітної плати штатних працівників, зайнятих в сільському господарстві Тернопільської області у 2015 р. становив 2927 грн., тоді як розмір середньої заробітної плати становив – 2994,0 грн. також зауважимо, що у 2015 р. заробітна плата працівників сільського господарства збільшилася на 32,9 %. Приведені показники рівня заробітної плати працівників сільського господарства вказують на незначне їх збільшення у 2015 р. проти 2014 р.

Рис. 2.3 Порівняльний аналіз показників середньомісячної заробітної плати штатних працівників сільського господарства Тернопільської області за період 2014 - 2015 рр., (грн.)

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

На нашу думку, основними мотиваційними чинниками зайнятості в сільському господарстві для молодих спеціалістів мають бути наступні:

- розробка та впровадження дієвого фінансового механізму щодо закріплення молодих спеціалістів на селі;
- виділення за бажанням земельних ділянок і надання кредитів на пільгових умовах молодим людям;
- створення умов для проходження стажування на підприємствах, організаціях, зосереджених у сільській місцевості;
- ініціювання створення спеціальних навчальних курсів із підготовки сільської молоді для можливої зайнятості у сфері малого бізнесу;
- державна підтримка розвитку фермерських (сімейних) господарств та інших видів підприємництва у сільській місцевості.

Важливою складовою ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств є машинно-тракторний парк, який забезпечує механізацію виробничого процесу та у значній мірі впливає на показники рівня продуктивності праці і ефективності господарської діяльності. Сучасний стан аграрного сектора загалом, і Тернопільської області зокрема, характеризуються значним скороченням кількості основних видів технічних засобів, високим рівнем їх фізичного та морального зносу, що призвело до суттєвого збільшення навантаження у розрахунку на наявні сільськогосподарські машини, а також збільшилися терміни здійснення механізованих сільськогосподарських робіт. Це в свою чергу, призвело до суттєвого підвищення частки матеріальних витрат у структурі собівартості аграрної продукції, в окремих випадках до 70%, з яких більше половини становлять витрати, пов'язані із експлуатацією машинно-тракторного парку.

Вважаємо за необхідне здійснити аналіз забезпеченості аграрного сектору Тернопільської області технічними засобами (тракторами і сільськогосподарськими машинами). На основі даних табл. 2.2 у період 2013 – 2015 рр. відстежується зменшення майже 10 % кількості тракторів всіх марок у аграрних підприємствах Тернопільської області. Також за період 2014 – 2015 рр. на 2,1 % зменшилася кількість сівалок усіх видів, на 1,2 % - зернозбиральних комбайнів і на 10,6 % - кормозбиральних комбайнів.

Позитивною тенденцією є збільшення у 2015 р. проти 2014 р. на 4 од., або на 25 %, кількість кукурудзозбиральних комбайнів, позаяк відносно 2013 р. їх кількість залишилася незмінною.

Таблиця 2.2

Аналіз забезпеченості аграрних підприємств Тернопільської області тракторами і сільськогосподарськими машинами у період 2013 - 2015 рр.

(на кінець року, од.)

Технічні засоби	Роки			2015 р. у % до 2014 р.
	2013	2014	2015	
Трактори всіх марок, включаючи трактори, на яких змонтовані землерийні, меліоративні та інші машини	3108	2927	2809	96,0
Сівалки всіх видів	1341	1305	1277	97,9
Комбайни:				
зернозбиральні	685	687	679	98,8
кукурудзозбиральні	20	16	20	125,0
кормозбиральні	93	85	76	89,4
картоплезбиральні	9	9	9	100,0
Бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних машин)	119	109	111	101,8

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Дослідження свідчать, що основними напрямками відтворення сільськогосподарської техніки та найбільш радикальним засобом усунення їх морального зносу є впровадження у аграрне виробництво нових сільськогосподарських машин на еколого-технологічній основі, що забезпечить галузі сільського господарства сталий розвиток, захист навколишнього природного середовища і підвищить безпеку праці. Проте, зважаючи на те, що переважна більшість аграрних підприємств господарює в умовах обмежених фінансових можливостей, відповідно масштабне

відтворення сільськогосподарської техніки є неможливим, атому слід забезпечити хоча б її часткове відтворення з метою подовження терміну служби техніки і формування умов для повноцінного використання у процесі виробництва.

Таким чином, проведеними дослідженнями з'ясовано, за умов організації раціонального та збалансованого використання сільськогосподарськими підприємствами наявного у Тернопільській області, ресурсного потенціалу та врахування вимог і умов сталого розвитку аграрної сфери можливо забезпечити: зростання зайнятості сільського населення безпосередньо на селі; підвищення ефективності сільського господарства; раціональне використання природних ресурсів; забезпечення продовольчої безпеки на регіональному та загальнодержавному рівнях.

2.2 Економічні результати використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств Тернопільської області

Економічні показники результатів господарської діяльності аграрних підприємств є ключовою оціночною характеристикою використання наявного ресурсного потенціалу. Вважаємо, що першочерговим та одним із найважливіших результатів використання ресурсного потенціалу є досягнутий економічний результат виробництва продукції, тобто показники валового виробництва, які можуть бути представлені у натуральних, абсолютних, вартісних та відносних показниках та оцінках.

Таким чином, для здійснення аналізу економічних результатів формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, насамперед необхідно оцінити такі дані та результати: наявну кількість сільськогосподарських підприємств в області; отриманий урожай сільськогосподарських культур (валовий збір); урожайність основних видів сільськогосподарської продукції; рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції; прибуток (збитковість) аграрних підприємств; структуру витрат аграрних підприємств на виробництво сільськогосподарської продукції та інші.

Дослідженнями встановлено, що у 2015 р. в Тернопільській області аграрним виробництвом займалося 1021 сільськогосподарське підприємство усіх форм власності і господарювання, що становить на 2,3% менше, ніж у 2013 р. Найбільшу питому вагу у структурі наявних сільськогосподарських підприємств займали фермерські господарства – 56,4%, далі господарські товариства із часткою 20,2%. Відтак найменшу питому вагу у зазначеній структурі займають державні підприємства, лише 0,6% або 6 підприємств (табл. 2.3). Також у 2015 р. в області функціонувало 9 виробничих кооперативи, 189 приватних підприємств, і 35 підприємств інших форм господарювання.

Таблиця 2.3

**Аналіз кількості сільськогосподарських підприємств за
організаційно-правовими формами господарювання
у Тернопільській області за період 2013-2015 рр.**

Показники	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2015 р. в % до 2013р.
	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	
Усього підприємств	1044	100,0	1020	100,0	1021	100,0	97,7
Господарські товариства	186	17,8	198	19,4	206	20,2	110,6
Приватні підприємства	202	19,3	195	19,1	189	18,5	93,6
Виробничі кооперативи	8	0,8	9	0,9	9	0,9	112,5
Фермерські господарства	596	57,1	582	57,1	576	56,4	96,6
Державні підприємства	5	0,5	5	0,5	6	0,6	120,0
Підприємства інших форм господарювання	47	4,5	31	3,0	35	3,4	74,5

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Здійснений аналіз виробництва сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами Тернопільської області демонструє, що за період 2014 – 2015 рр. обсяг валової продукції характеризується тенденцією зниження, де в порівнянні з базисним роком обсяг виробництва зменшився на 10,9%. Що стосується аналізу відносних показників, які презентують виробництво аграрної продукції у розрахунку на одну особу та на 100 га сільськогосподарських угідь, зауважимо, що у 2015 р. по області було отримано 7620,0 грн. валової продукції на 1 особу та 841,1 грн. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Аналіз виробництва валової продукції сільського господарства
усіма категоріями господарств Тернопільської області
за період 2014 – 2015 рр.**

(у постійних цінах 2010 р.; млн. грн.)

Продукція	Роки		2015р. у % до 2014р.
	2014 р.	2015 р.	
Усі категорії господарств			
Продукція сільського господарства	9169,4	8165,4	89,1
у тому числі:			
продукція рослинництва	6847,4	5807,7	84,8
продукція тваринництва	2322,0	2357,7	101,5
Вироблено продукції			
на 1 особу, грн.	8557	7620	89,0
на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	947,4	841,1	88,8
Сільськогосподарські підприємства			
Продукція сільського господарства	4814,6	4131,5	85,8
у тому числі:			
продукція рослинництва	4192,6	3433,5	81,9
продукція тваринництва	622,0	698,0	112,2
Господарства населення			
Продукція сільського господарства	4354,8	4033,9	92,6
у тому числі:			
продукція рослинництва	2654,8	2374,2	89,4
продукція тваринництва	1700,0	1659,7	97,6

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Негативним вважаємо поступове зниження показників у період 2014 – 2015 рр. виробництва валової продукції у сільському господарстві Тернопільської області, за винятком наявної позитивної динаміки виробництва продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами (збільшення на 12,2%). З'ясовано, що господарства населення Тернопільської області є значним виробником аграрної продукції, де у 2015 р. дана категорія господарств забезпечувала виробництво 49,4%

обсягів валової продукції області. Треба зазначити, що темпи зниження виробництва валової сільськогосподарської продукції у господарств населення по відношенню з сільськогосподарськими підприємствами є меншими, і становлять відповідно 7,4% та 14,2 у 2015 р. по відношенню до 2014 р.

Виконання планів виробництва валової продукції рослинництва залежить від наявних посівних площ і показників рівня урожайності сільськогосподарських культур. На рис. 2.4 нами показано динаміку посівних площ протягом 2010 – 2015 рр. під сільськогосподарськими культурами в усіх категоріях аграрних підприємств Тернопільського району.

Рис. 2.4 Динаміка структури посівних площ в усіх категоріях сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за період 2010 – 2015 рр. (тис. га)

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

На основі аналізу структури посівних площ сільськогосподарських підприємств області бачимо чітко виражену зернову спеціалізацію, і на порядок менші площі відведені під посіви цукрових буряків, картоплі і овочів. Надзвичайно турбує зменшення посівів цукрових буряків, що

відстежується протягом обумовленого періоду. Насамперед це пояснюється трудомісткістю та високим рівнем витрат технологічного процесу вирощування цукрових буряків.

Таким чином, у 2015 р. відносно 2014 р. в усіх категоріях сільськогосподарських підприємств Тернопільської області спостерігається незначне зменшення посівних площ базових сільськогосподарських культур. Відтак, з метою з'ясування причин зменшення показників виробництва валової продукції в області, проаналізуємо показники урожайності сільськогосподарських культур (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Аналіз урожайності сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр., (ц. з 1 га)

Сільськогосподарські культури	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2014 р.,
Зернові культури	55,4	49,7	89,7
Цукрові буряки (фабричні)	464,9	440,5	94,8
Ріпак	33,7	31,8	94,4
Соняшник	21,7	24,1	111,1
Соя	24,2	16,3	67,4
Картопля	202,0	160,2	79,3
Овочі	237,8	220,8	92,9
Плоди та ягоди	116,4	123,9	106,4

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

На основі аналізу даних, приведених у табл. 2.5 бачимо, що у 2015 р. порівняно із 2014 р. у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області зменшилися показники урожайності зернових культур – на 10,3%, картоплі – на 20,7%, сої – на 32,6%, ріпаку та цукрових буряків – на 5,6% та 5,2% відповідно. При цьому збільшилася урожайність соняшнику – на 11,1% та плодів і ягід – на 6,4%. До основних причин зниження рівня урожайності сільськогосподарських культур слід віднести: несприятливі природно-

кліматичні умови; низька ефективність або несвоєчасність здійснення агротехнічних робіт; чинники організаційно-економічного та управлінського характеру, і інші.

Отже, незначне зменшення посівних площ базових сільськогосподарських культур та зниження рівня їх урожайності слугували зниження виробництва валової продукції рослинництва.

Економічну ефективність аграрного виробництва та відповідно ефективність використання наявного ресурсного потенціалу найбільш повно характеризує показник рентабельності, а також отриманий прибуток. Нами у табл. 2.6 наведено основні фінансово-економічні результати господарської діяльності аграрних підприємств Тернопільської області за період 2014 - 2015 рр.

Таблиця 2.6

**Фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств
Тернопільської області за період 2014 - 2015 рр.**

Показники	Роки	
	2014	2015
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	-7,1	22,9
Чистий прибуток, збиток, млн. грн.	-1828,6	249,7
Підприємства, які одержали чистий прибуток:		
- відсотків до загальної кількості	81,2	85,5
- фінансовий результат, млн. грн.	1379,3	3202,9
Підприємства, які одержали чистий збиток:		
- відсотків до загальної кількості	18,8	14,5
- фінансовий результат, млн. грн.	3207,9	2953,2

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Так за даними табл. 2.5 бачимо, що у 2015 р. виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах Тернопільської

області було рентабельним, 22,9%, проти (-7,1% у 2014 р.). так у 2015 р. сільськогосподарські підприємства області отримали чистий прибуток у розмірі 249,7 млн. грн. При цьому у 2014 р. в області 18,8% сільськогосподарських підприємств були збитковими, а у 2015 р. лише 14,5%.

Проведені дослідження наявного ресурсного потенціалу аграрного сектору Тернопільської області, а також приведені показники економічних результатів діяльності сільськогосподарських підприємств вказують на домінування та пріоритетність виробництва продукції рослинництва. Відтак у табл. 2.7 нами приведено основні економічні показники розвитку галузі тваринництва в області за період 2014 – 2015 рр.

Таблиця 2.7

Економічні результати розвитку галузі тваринництва в аграрних підприємствах усіх категорій Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр.

Найменування показників	Роки		2015 р. до 2014 р., %
	2014 р.	2015 р.	
Кількість сільськогосподарських тварин (на кінець року), зокрема: (тис. голів)			
великої рогатої худоби	163,3	154,4	94,5
у тому числі корів	99,8	95,1	95,3
свиней	426,5	439,5	103,0
Виробництво продукції тваринництва:			
м'яса, тис. т:			
у живій вазі	79,7	80,3	100,8
у забійній вазі	53,9	55,1	102,2
молока, тис. т	480,6	460,7	95,9
яєць, млн. шт.	432,8	489,9	113,2

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Таким чином, за період 2014-2015 рр. поголів'я ВРХ в Тернопільській області скоротилося на 5,5%, у тому числі корів на – 4,7%. На 3,0% збільшилося поголів'я свиней та у 2015 р. налічувало 439,5 тис. голів. Так у 2015 р. відносно 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах спостерігається незначне збільшення виробництва продукції тваринництва, зокрема м'яса у живій вазі – на 0,8% і у забійній вазі – на 2,2%. За досліджуваний період показники виробництва яєць збільшилися на 13,2%.

Проблема занепаду галузі тваринництва є складною та багатоаспектною, що обумовлює необхідність застосування комплексного підходу щодо забезпечення вирішення. Зрештою, вітчизняна галузь тваринництва не витримує конкуренції з постачальниками імпортованої продукції. Головною проблемою в цьому контексті є високий рівень внутрішніх витрат на виробництво продукції тваринництва та створення конкурентних переваг цінового характеру. Так у структурі собівартості виробництва продукції тваринництва питома вага витрат на корми є найбільшою. Зокрема, їх частка у собівартості молока становить 40-60%, м'яса ВРХ та свинини – 65-75%, м'яса птиці – 70-75%, яєць – 50-65% [53].

Групування витрат за економічними елементами виступають основою дослідження структури собівартості продукції, яка визначається як відношення (у відсотках) окремих елементів витрат до загальної суми витрат на виробництво продукції [27; 35].

За умов збільшення питомої ваги матеріальних витрат на виробництво аграрної продукції має місце зростання цін на оборотні засоби промислового характеру (добрива, насіння, отрутохімікати, паливно-мастильні матеріали, нафтопродукти та ін.) і на виробничі послуги, що стосується безпосередньо структури матеріальних витрат (без врахування амортизації основних засобів), а її динаміка свідчить про зростаючий диспаритет цін на аграрну продукцію та продукцію промисловості. Здійснений нами аналіз витрат у 2015 р. сільськогосподарських підприємств Тернопільської області на виробництво сільськогосподарської продукції наочно демонструє, що

найбільшу питому вагу у їх структурі займають матеріальні витрати - 5046096,1 тис. грн., що відповідно становить 75,5% (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Аналіз витрат сільськогосподарських підприємств Тернопільської області на виробництво продукції сільського господарства у 2015 році

Статті витрат	Сільське господарство		У тому числі			
	тис. грн.	у % до підсумку	рослинництво		тваринництво	
			тис. грн.	у % до підсумку	тис. грн.	у % до підсумку
Усього витрат	6687917,3	100,0	5644158,5	100,0	1043758,8	100,0
у тому числі						
оплата праці	310709,0	4,7	241427,3	4,3	69281,7	6,7
відрахування на соціальні заходи	102334,8	1,5	81293,1	1,4	21041,7	2,0
матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції	5046096,1	75,5	4153618,4	73,6	892477,7	85,5
амортизація	323649,3	4,8	278630,3	4,9	45019,0	4,3
інші витрати, включаючи		<u>13,5</u>		<u>15,8</u>		<u>1,5</u>
плату за оренду	905128,1	100,0	889189,4	100,0	15938,7	100,0
у т.ч. орендна плата за:						
земельні частки (паї)	494355,6	54,6	494355,6	55,6	-	-
майнові паї	7376,4	0,8	7346,2	0,8	30,2	0,2

Джерело: Сформовано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Таким чином, здійснений аналіз економічних результатів використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств Тернопільської області свідчить про його неефективне використання та не у повному обсязі. Відтак проведені порівняння та співставлення аналітичних даних дозволяють

стверджувати, що у 2015 р. сільськогосподарські підприємства отримали прибуток, а показники рентабельності вказують на перспективність галузі сільського господарства. На даний час головним завданням є не лише забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників, але й виправлення асиметрій аграрного ринку, а також сприяння дотримання та збереження пропорційного розвитку галузей АПК у відповідності до потреб внутрішнього ринку.

2.3 Тенденції розвитку системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств

Система управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств формується та впроваджується безпосередньо на підприємстві як дієвий інструмент здійснення позитивного впливу та забезпечення досягнення обумовленої мети, насамперед з питань підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу з обов'язковим врахуванням виду та специфіки господарської діяльності підприємства. При цьому система управління сприятиме забезпеченню максимальної продуктивності наявних ресурсів, що використовуються підприємством в процесі виробництва з врахуванням змін та різного роду впливу чинників зовнішнього середовища, обумовлених його нестабільністю в умовах лібералізації і посилення конкуренції на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції з метою підтримування належного рівня ресурсного потенціалу та задоволення потреб суб'єктів аграрного ринку.

Забезпечення раціонального використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств значним чином пов'язане із необхідністю проведення якісних змін структури та складу ресурсів, а також із оптимізацією їх ефективного управління. Підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств полягає в налагодженні їх раціонального використання та управління. При цьому, ресурси підприємства характеризуються низкою функціональних властивостей, ґрунтовне вивчення яких забезпечить їх своєчасне компенсування у процесі аграрного виробництва.

Функціонування аграрних підприємств в умовах системних реформ та трансформаційних процесів потребує розширення досліджень системи управління ресурсним потенціалом з метою його ефективного та повноцінного використання. Процес управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств в першу чергу повинен

характеризуватися гнучкістю та адаптивністю до мінливих умов ринку з метою виробництва якісної аграрної продукції та забезпечення сталого розвитку підприємства в цілому.

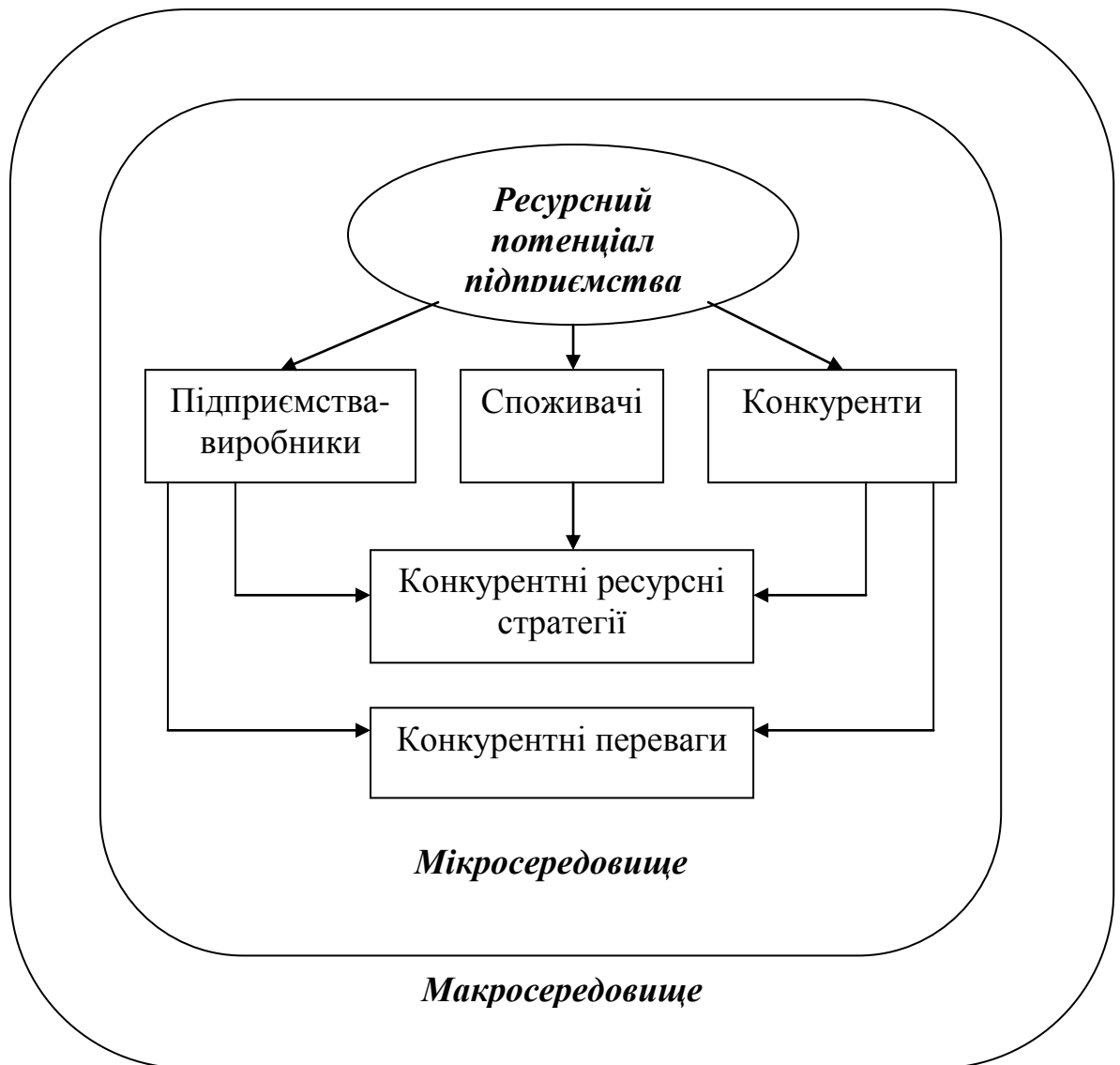
Процес формування ефективної системи управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств слід розпочинати із обґрунтування місії, - глобальної мети господарської діяльності підприємства, визначення суспільної ролі та обґрунтування власних інтересів. Наступним кроком є формування цілей господарської діяльності, які впливають із місії.

Під час формування системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств важливим етапом є здійснення аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ задля одночасного і своєчасного виявлення потенційних загроз та можливостей. Якщо на макрорівні з метою формування конкурентної ресурсної стратегії та конкурентних переваг, необхідно дослідити потреби, поведінку, побажання і т. д. пересічних споживачів, то на макрорівні – можливий вплив основних факторів економічного, політичного, демографічного, природного, інноваційного, міжнародного і інших середовищ (рис. 2.5). На основі такого аналізу аграрне підприємство забезпечить вироблення та формування власної стратегії щодо ефективного управління ресурсним потенціалом.

Наступним етапом оптимізації та сталого розвитку системи управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств є аналіз та оцінка ефективності використання наявних ресурсів шляхом здійснення низки економічних розрахунків, застосування порівняльного та інших методів аналізу. Основним економічним ефектом господарської діяльності підприємств є отримання прибутку.

Ефективний розвиток процесу управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств повинен базуватися на забезпеченні удосконалення безпосередньо якості управління та управління результатами. Під якістю управління слід розуміти насамперед організовану цілісну систему, яка

забезпечує своєчасне виконання поставлених завдань для отримання кінцевих позитивних результатів. Важливою умовою забезпечення якості управління є чітке обґрунтування цілей, пріоритетів діяльності та розвитку підприємства, чітке визначення та розподіл повноважень і міри відповідальності, а також наявність ефективної мотиваційної системи та системи контролю.

Рис. 2.5 Типова модель формування стратегії управління ресурсним потенціалом підприємств аграрного сектору

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Процес управління ресурсним потенціалом підприємств аграрного сектора повинен характеризуватися систематичною реалізацією процедур та підходів, які здійснюють оцінку виконаних завдань, робіт та їх сукупності, з метою їх подальшого удосконалення. У свою чергу процес прийняття управлінських рішень повинен характеризуватися їх обґрунтованістю, цілеспрямованістю, визначеністю кількісних та якісних параметрів, правомірністю, оптимальністю, своєчасністю, комплексністю та гнучкістю. За умов реалізації такого підходу прийняті управлінські рішення виконуватимуть у повній мірі такі функції: керуючу, координуючу, мобілізуючу.

Завершальним етапом формування ефективної системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств є забезпечення реалізації функції контролювання, що є надзвичайно важливим та необхідним етапом і який повинен ґрунтуватися на вмілому застосуванні методів спостереження з метою з'ясування відповідності використання ресурсів на підприємстві із встановленими стандартами, нормативами, затвердженими планами, тощо, а також виявлення допущених відхилень та прорахунків у процесі здійснення господарської діяльності.

Наявність ефективної системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств дозволяє оперативно встановлювати слабкі елементи та ланки, які здійснюють негативний вплив на діяльність підприємства. Загалом ефективність управлінського процесу досягається поступово на основі здійснення сукупності послідовних взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих дій.

Таким чином, до основних напрямів формування системи ефективного управління щодо використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств є наступні:

- забезпечення та сприяння раціонального використання наявних в аграрному секторі природних ресурсів (землі, води і ін.);

- забезпечення та сприяння раціонального використання наявних основних матеріальних засобів;
- впровадження у процеси виробництва новітніх ресурсозберігаючих технологій;
- забезпечення ефективного використання наявних трудових ресурсів та сприяння їх розвитку;
- стабілізація процесів формування та використання фінансових ресурсів (внутрішніх та зовнішніх);
- сприяння розвитку інноваційних процесів та забезпечення впровадження базових результатів для інтенсифікації виробництва аграрної продукції і продовольчої безпеки країни.

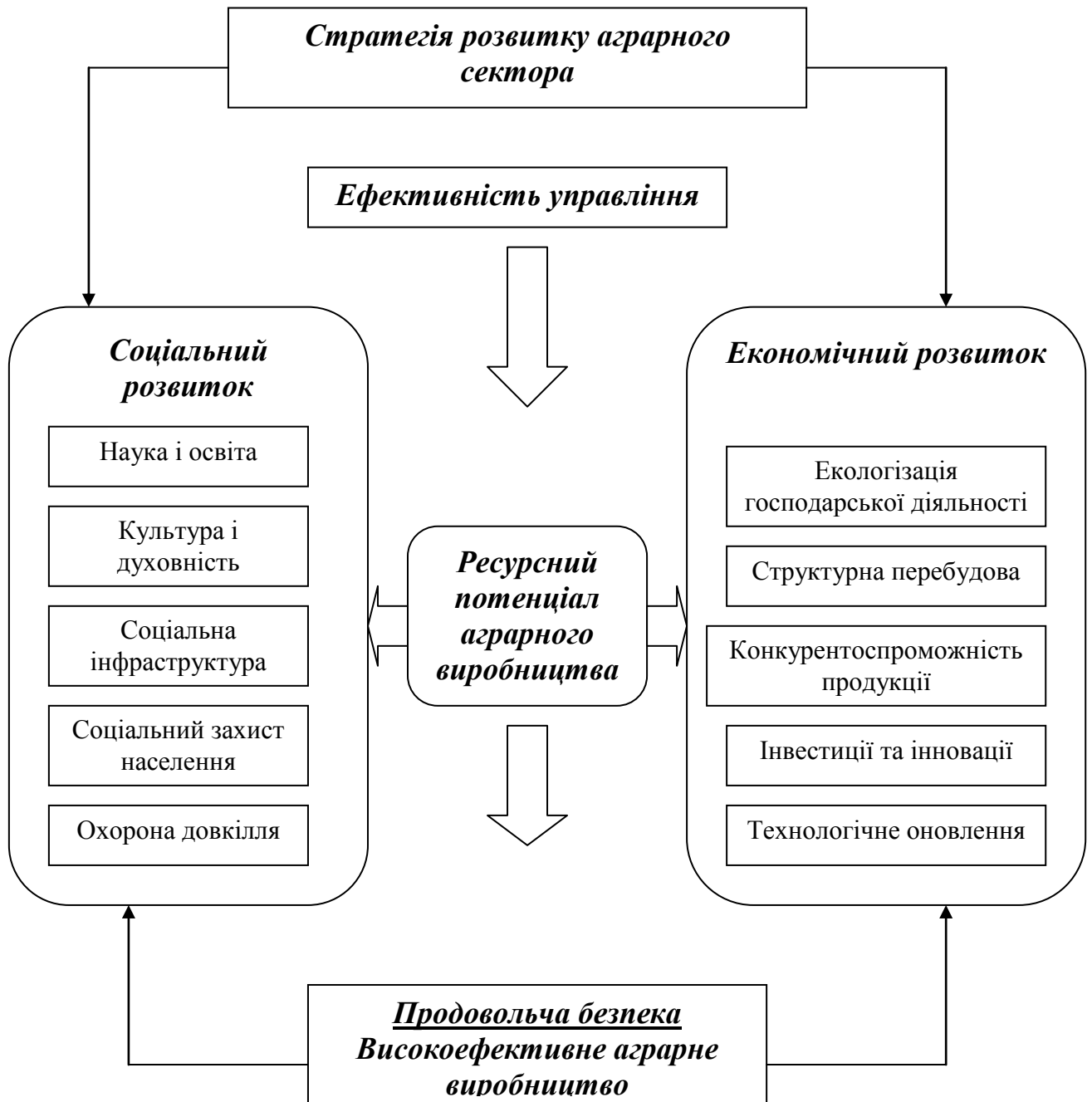
Отже, успішне впровадження наведених вище заходів повинно супроводжуватися високим рівнем інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління. Дослідженнями встановлено, що повноцінне та ефективне використання ресурсного потенціалу в аграрних підприємствах є можливим за умови наявної економічної і соціальної доцільності співвідношення ресурсів, праці та матеріально-технічної бази (основних виробничих фондів); а також за умови впровадження у процеси виробництва продукції прогресивних, високопродуктивних та екологічнобезпечних технологій і сприяння розширеному відтворенню та оновленню ресурсів.

Адже розвиток та безпечне функціонування ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора повинен базуватися на чіткій організації процесів виробництва та управління, своєчасному та в достатній кількості матеріально-технічному забезпеченні і високій якості основних засобів виробництва продукції.

Підвищення ефективності аграрного виробництва і використання усіх видів ресурсів можливо досягти на основі врахуванням ресурсних можливостей конкретного сільськогосподарського підприємства, дослідження умов їх використання, а також обумовленою стратегією

розвитку аграрного сектора, що базується на підвищенні ефективності управління ресурсним потенціалом (рис. 2.6).

Рис. 2.3 Стратегія розвитку аграрного сектора на основі підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Зауважимо, що кінцеві результати відтворювальних процесів реалізуються на заключному етапі, саме тому цілком об'єктивним є те, що на цьому етапі повинен здійснюватися стратегічний контроль функціонування

системи управління агропромисловим комплексом в цілому, зокрема у контексті з'ясування наявного рівня збалансованості усіх її структурних елементів. Відтак на основі цього, встановлені показники рівня оцінки ефективності виробництва продукції сільського господарства в обумовлених межах і темпах розвитку кожної окремої галузі сільського господарства залежить не лише від їх потенційних можливостей виробництва, але й обумовлюється реальними потребами ринку у продукції, що значною мірою визначають межі економічного ефекту діяльності підприємств аграрного сектору.

Таким чином, подальший розвиток системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств насамперед повинен спрямовуватися на підвищення ефективності його використання на основі формування системи контролю за його використанням та відтворенням як на рівні аграрних підприємств так і на загальнодержавному рівні.

Висновки до II розділу

1. У аграрному секторі традиційно виокремлюють наступні базові фактори виробництва: земля, праця та капітал. Проте сьогодні, у зв'язку із розвитком науково-технічного прогресу, здійсненими аграрними трансформаціями, - зрештою умовами ринкової економіки та глобалізаційними процесами, а також ґрунтовними науковими дослідженнями провідних учених-аграрників, має місце їх доповнення інформаційними ресурсами, інноваційними, організаційно-управлінськими, і т. д.

2. У Тернопільській області зосереджено 1382,4 тис. га. земель, з яких питома вага сільськогосподарських угідь становить 75,7% і у 2015 р. займала 1042,6 тис. га. При цьому, питома вага ріллі становить 81,9%, що свідчить про високий рівень забезпеченості області земельними ресурсами, а отже і про високі потенційні можливості організації та здійснення сільськогосподарського виробництва. Станом на 1 січня 2016 р. в області проживало 590,5 тис. осіб у сільській місцевості та 475,2 тис. осіб у містах. На основі цього можемо констатувати, що галузь сільського господарства в області характеризується наявним значним потенціалом трудових ресурсів.

3. Дослідженнями встановлено, що у 2015 р. в Тернопільській області аграрним виробництвом займалося 1021 сільськогосподарське підприємство усіх форм власності і господарювання, що становить на 2,3% менше, ніж у 2013 р. За період 2014 – 2015 рр. обсяг валової продукції характеризується тенденцією зниження, де в порівнянні з базисним роком обсяг виробництва зменшився на 10,9%. Що стосується аналізу відносних показників, які презентують виробництво аграрної продукції у розрахунку на одну особу та на 100 га сільськогосподарських угідь, зауважимо, що у 2015 р. по області було отримано 7620,0 грн. валової продукції на 1 особу та 841,1 грн. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

4. У 2015 р. виробництво сільськогосподарської продукції в

аграрних підприємствах Тернопільської області було рентабельним, - 22,9%, проти (-7,1% у 2014 р.). Так у 2015 р. сільськогосподарські підприємства області отримали чистий прибуток у розмірі 249,7 млн. грн. При цьому у 2014 р. в області 18,8% сільськогосподарських підприємств були збитковими, а у 2015 р. лише 14,5%.

5. Забезпечення раціонального використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств значним чином пов'язане із необхідністю проведення якісних змін структури та складу ресурсів, а також із оптимізацією їх ефективного управління. Підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств полягає в налагодженні їх раціонального використання та управління. При цьому, ресурси підприємства характеризуються низкою функціональних властивостей, ґрунтовне вивчення яких забезпечить їх своєчасне компенсування у процесі аграрного виробництва.

6. Ефективний розвиток процесу управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств повинен базуватися на забезпеченні удосконалення безпосередньо якості управління та управління результатами. Під якістю управління слід розуміти насамперед організовану цілісну систему, яка забезпечує своєчасне виконання поставлених завдань для отримання кінцевих позитивних результатів. Важливою умовою забезпечення якості управління є чітке обґрунтування цілей, пріоритетів діяльності та розвитку підприємства, чітке визначення та розподіл повноважень і міри відповідальності, а також наявність ефективної мотиваційної системи та системи контролю.

РОЗДІЛ III

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1 Напрями підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва

Сьогодні ефективне здійснення господарської діяльності аграрними підприємствами на конкурентних засадах вимагає якісного, економічно-обґрунтованого плану розвитку наявного ресурсного потенціалу. Функціонування аграрних підприємств в умовах обмежених фінансових ресурсів спонукає до організації діяльності таким чином, щоб при максимальних можливих мінімальних витратах ресурсів отримати максимальні можливі прибутки. Дослідження демонструють, що сьогодні переважна більшість підприємств аграрного сектора не спроможна забезпечити навіть простого відтворення ресурсного потенціалу. Для сільськогосподарських товаровиробників сьогодні актуальними є питання щодо дефіциту окремих видів виробничих ресурсів, низької їх якості, а також дисбаланс наявної їх структури та взаємодії, що у сукупності сприяє зниженню темпів економічного розвитку аграрного сектора.

Нині внаслідок тривалого часткового використання потенційних можливостей аграрного виробництва, гальмується вирішення існуючих у агропромисловому комплексі проблем економічного, соціального та екологічного характеру.

Отож забезпечення рентабельності сільськогосподарського виробництва та забезпечення підвищення на цій основі рівня продовольчої безпеки у державі насамперед залежать та обумовлюються наявністю, ефективністю використання та рівнем відтворення їх ресурсного потенціалу. Особливістю функціонування сучасних підприємств аграрного сектора є порушення кількості, якості та структури ресурсного потенціалу, що значною

мірою зумовлюється понесенням значних втрат ресурсів у процесі проведення аграрних трансформаційних процесів та системними кризами національної економічної системи.

Перед сільськогосподарськими товаровиробниками сьогодні стоїть завдання щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу та забезпечення на цій основі підвищення віддачі із кожної одиниці витрачених ресурсів, оптимізації структури та результативності аграрного виробництва. Однією із передумов ефективного використання ресурсного потенціалу є його збалансоване формування, використання, облік та контролювання.

Зауважимо, що формування ресурсного потенціалу аграрного виробництва являє собою процес виявлення перспективних можливостей і необхідних для цього ресурсів, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Відтак використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва – це «залучення» до роботи усіх наявних та можливих ресурсів.

Зважаючи на динамічний розвиток НТП, трудові ресурси в галузі сільського господарства не втрачають своєї актуальності, зокрема у процесі створення благ, а отже необхідно забезпечити раціональне використання наявного ресурсного потенціалу задля підвищення продуктивності усіх виробничих процесів. Ефективність використання ресурсів в аграрних формуваннях, крім традиційних показників (доходи – витрати) характеризується їх збереженням та здатністю до відтворення.

Таким чином, організація ефективного функціонування підприємств аграрного сектора повинна базуватися на формуванні стратегічно-орієнтованої діяльності. На практиці це забезпечує не тільки ефективний розвиток та використання ресурсного потенціалу, але і його раціональне використання.

Зважаючи на те, що галузь сільського господарства характеризується специфічними галузевими особливостями, вважаємо за доцільне виокремити

основні принципи, спроможні забезпечити високу ефективність використання ресурсного потенціалу: оптимізація структури використання ресурсів; її удосконалення та цілеспрямованість; екологічна безпечність; економічність; стратегічне управління.

Так принцип оптимізації структури використання ресурсного потенціалу передбачає кількісну та якісну співвідносність ресурсних складових, які, виконуючи властиву кожній з них функцію або виконуючи відведену для них роботу, проявляли б якомога краще і ефективніше їх «внутрішній резерв», сприяли оптимальному прояву потенціалу всіх інших складових і забезпечували на цій основі необхідний синергетичний ефект (результат). Відтак мається на увазі, що у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності, зокрема для обробітку певної кількості земельних угідь необхідні визначені у кількісних та якісних показниках матеріально-технічні та трудові ресурси. Від рівня забезпеченості аграрних підприємств технічними засобами і устаткуванням, а також людьми (трудовими ресурсами) залежить своєчасність і результативність послідовного проведення комплексу сільськогосподарських робіт. Тобто ресурси повинні бути збалансовані таким чином, щоб їх використання забезпечувало оптимальний рівень виробництва продукції і прибутковості підприємства.

Другий принцип щодо удосконалення структури ресурсного потенціалу здебільшого реалізується в таких напрямках: насамперед удосконалення складових ресурсного потенціалу (оновлення машинно-тракторного парку у відповідності до вимог НТП, забезпечення підвищення кваліфікації кадрів, їх перепідготовки, проведення профорієнтаційної роботи для працівників, зайнятих в галузі сільського господарства; здійснення заходів для відтворення та покращення якості ґрунтів, тощо); удосконалення технології, тобто мається на увазі способу використання ресурсів у процесі аграрного виробництва. Адже застосування прогресивних інноваційних технологій в аграрному виробництві забезпечує ресурсозберігаючий ефект, отримання

високих врожаїв сільськогосподарських культур та високопродуктивного поголів'я ВРХ.

Суть принципу цілеспрямованості полягає у цільовому використанні ресурсів. Сьогодні часто можна спостерігати ситуацію, коли через нестачу техніки, машини та обладнання використовуються не за призначенням. Відповідно, за таких умов, працівники, обслуговуючи їх виконують не суто професійні функції. Дотримання принципу цілеспрямованості використання ресурсів забезпечить ріст продуктивності праці, фондівіддачі та показників урожайності.

Однією з головних умов ефективного виробництва не тільки в агропромисловому комплексі, але й в усіх галузях народного господарства є принцип економності. Це зумовлено насамперед дією економічного закону «обмеженості ресурсів» [55, с. 38].

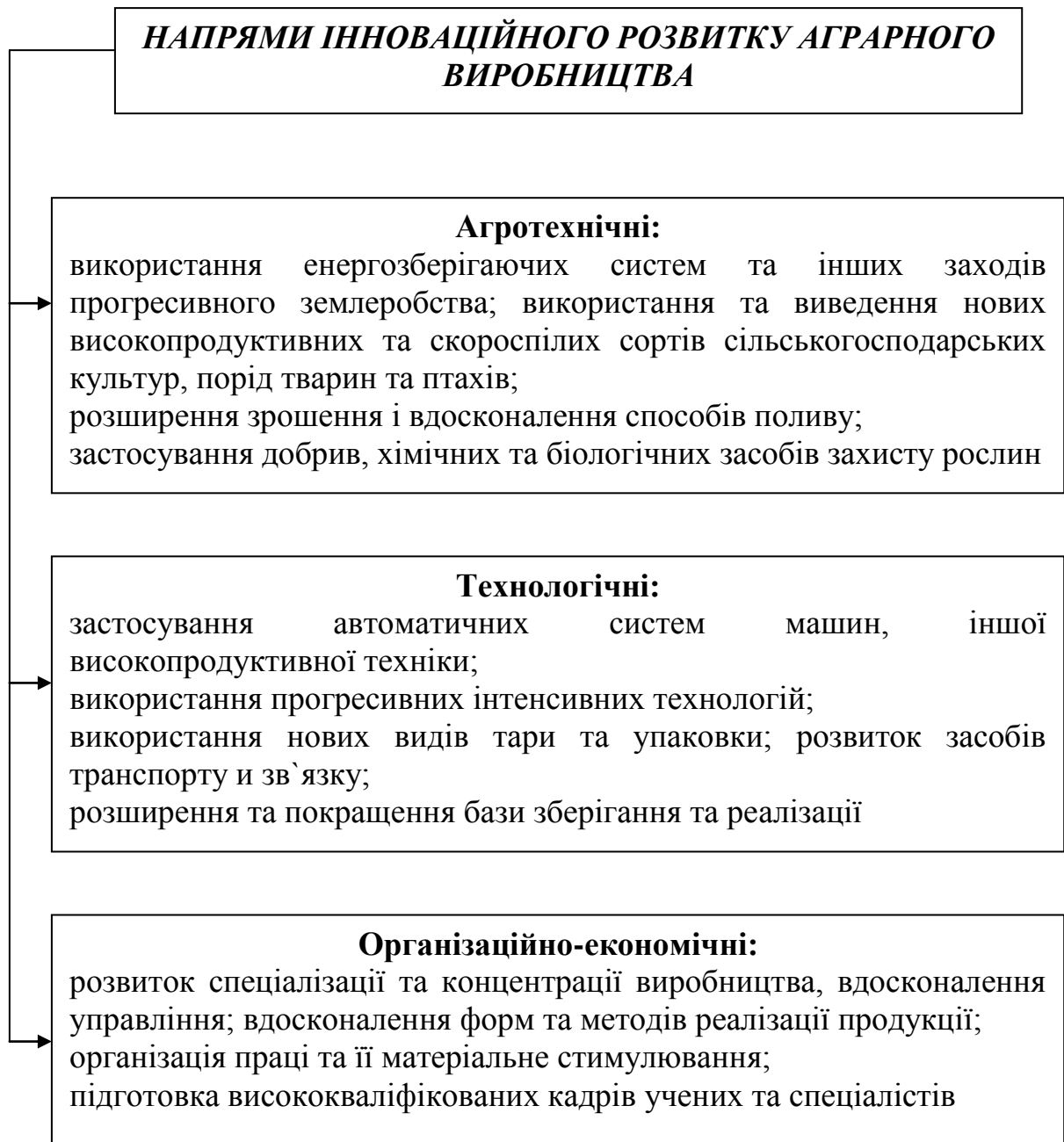
Таким чином, дотримуючись наведених вище принципів можна отримати максимально високі результати за умов економії ресурсного потенціалу.

Проведені дослідження свідчать, що в сучасних умовах процес забезпечення щодо підвищення рівня ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинен базуватися на освоєнні та використанні новітніх інформаційних технологій. Складовими частинами інформаційних технологій повинні бути системи збору та розповсюдження інформації щодо процесів сільськогосподарського виробництва за окремими видами інформаційних ресурсів, розподіленими базами (банками) даних, комп'ютерні технології обміну інформацією, автоматизованими робочими місцями управлінців, економіко-математичні методи та моделі і програмні засоби підготовки варіантів управлінських рішень [44, с. 44].

Так важливе значення у системі ресурсного потенціалу аграрних підприємств відіграє інноваційний потенціал, який, слід вважати й стратегічним критерієм їх результативного та ефективного функціонування. У галузі сільського господарства необхідно використовувати усі досягнення

НТП, зокрема такі інноваційні напрями: організаційні, економічні, агротехнічні, технологічні, та інші (рис. 3.1).

Рис. 3.1 Основні напрями розвитку аграрного виробництва на інноваційній основі

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Разом з тим сільськогосподарські підприємства значну увагу повинні приділяти заходам, спроможних забезпечити збільшення їх розмірів та оптимізувати структуру власного капіталу. Основними напрямками

оптимізації рівня забезпеченості сільгоспвиробників капіталом є наступні:

- розроблення та реалізація ефективних управлінських рішень щодо забезпечення формування максимально можливого капіталу;
- орієнтація діяльності на виробництво конкурентоспроможної аграрної продукції та раціоналізація методів використання ресурсного потенціалу;
- оптимізація організації інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі;
- розширення обсягів фінансування сільгоспвиробників переробними підприємствами на основі укладання договорів купівлі-продажу сільськогосподарської продукції;
- оптимізація системи пільгового кредитування та системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників;
- оптимізація системи державного регулювання аграрного сектора, (рис.3.4) тощо.

Рис. 3.2 Основні напрями ефективного державного регулювання розвитку аграрного сектора

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

З'ясовано, що здійснювана в останні роки в нашій країні бюджетна політика не забезпечила інноваційно-структурні перетворення галузі сільського господарства та АПК загалом.

На нашу думку, ефективне державне регулювання фінансових потоків аграрних підприємств повинно включати реалізацію таких інструментів впливу: державні інвестиційні програми та програми пільгового кредитування; окремі митні тарифи; система валютного регулювання; розміри та види санкцій; обумовити мінімальний розмір статутного фонду; забезпечити обов'язкову наявність цільових фондів; відкоригувати розміри амортизаційних відрахувань; оптимізувати систему розрахунків; сприяти отриманню субсидій; оптимізація системи оподаткування; встановити види обов'язкового страхування; забезпечити регулювання цін; можливість здійснювати операції на ринку цінних паперів; удосконалити систему матеріального стимулювання; встановити мінімальний розмір дивідендних виплат, тощо.

Разом з тим необхідно сприяти збільшенню державних асигнувань на підтримку та оптимізацію діяльності аграрних підприємств, де необхідними є наукові дослідження аграрного виробництва; підготовка висококваліфікованих спеціалістів для аграрного сектору; модернізація матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств; удосконалення інфраструктури ринку сільськогосподарського призначення; інші.

Таким чином, забезпечення раціонального формування і ефективного використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва на даний час є об'єктивно необхідним, зокрема у контексті створення передумов оптимізації діяльності сільськогосподарських підприємств зокрема та сталого розвитку аграрного сектора економіки загалом.

За роки здійснення аграрних трансформацій в сільському господарстві відбулося різке зменшення ресурсозабезпеченості підприємств, а також на основі цього – і низько-ефективне їх використання. Адже сьогодні головний ресурс сільського господарства - земля, використовується хаотично (за

принципом якості землі та зручності розташування) та із грубим порушенням норм раціонального землекористування та їх охорони. Поряд із цим відсутнім тривалий час є будь-який державний орган, який би забезпечив здійснення контролю за станом структури та якістю ґрунтів. Це є особливо актуальним в умовах здійснення сільськогосподарського виробництва на умовах механізму оренди земельних часток (паїв).

Також внаслідок проведеного реформування в аграрному секторі було практично зруйновано матеріально-технічну базу, за винятком своєчасного їх викупу як цілісних об'єктів аграрними підприємствами. При цьому, невеликі за розмірами аграрні підприємства, не мають фінансової можливості забезпечити оновлення машинно-тракторного парку, тощо. Відтак доцільним є створення агросервісних підприємств, або ж купівля сільськогосподарської техніки на умовах лізингу.

Що стосується трудових ресурсів, то також мають місце певні проблеми, зокрема здебільшого відсутності у аграрних підприємствах належної науково-доведеної та розрахованої кількості персоналу усіх ієрархічних рівнів. Це пояснюється обмеженими фінансовими можливостями сільгоспвиробників та низьким рівнем мотивації і престижності роботи, особливо молоді, на селі. Дану проблему також треба вирішувати на загальнодержавному рівні на основі застосування комплексного підходу.

Отже, основними напрямками підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва є: насамперед зважена державна політика щодо підтримки сільгоспвиробників та забезпечення ефективного регулюючого впливу; реалізація сукупності наведених вище заходів безпосередніми сільськогосподарськими товаровиробниками.

3.2 Розробка стратегій розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств

Ефективний розвиток ресурсного потенціалу аграрного підприємства можливо забезпечити на основі застосування комплексного підходу щодо управління його складовими частинами, тобто насамперед забезпечення формування базових стратегій, що впорядкує та оптимізує систему стратегічного планування і розвитку. Зважаючи на те, що розвиток аграрного виробництва здійснюється в нестабільних умовах зовнішнього середовища, виникає необхідність формування потужного стратегічного базису, який забезпечить подолання домінуючих кризових процесів в діяльності підприємства, а також стане основою для подальшого прогресивного розвитку та зростання рівня конкурентоспроможності.

Формування плану стратегічного розвитку аграрних підприємств передбачає здійснення таких завдань:

- формування наявних ресурсів за певними видами та планування оптимальних їх комбінацій;
- пошук і реалізація можливостей перспективного розвитку підприємства на основі використання наявного ресурсного потенціалу;
- формування унікальних, якісно відмінних компетенцій підприємства та його персоналу.

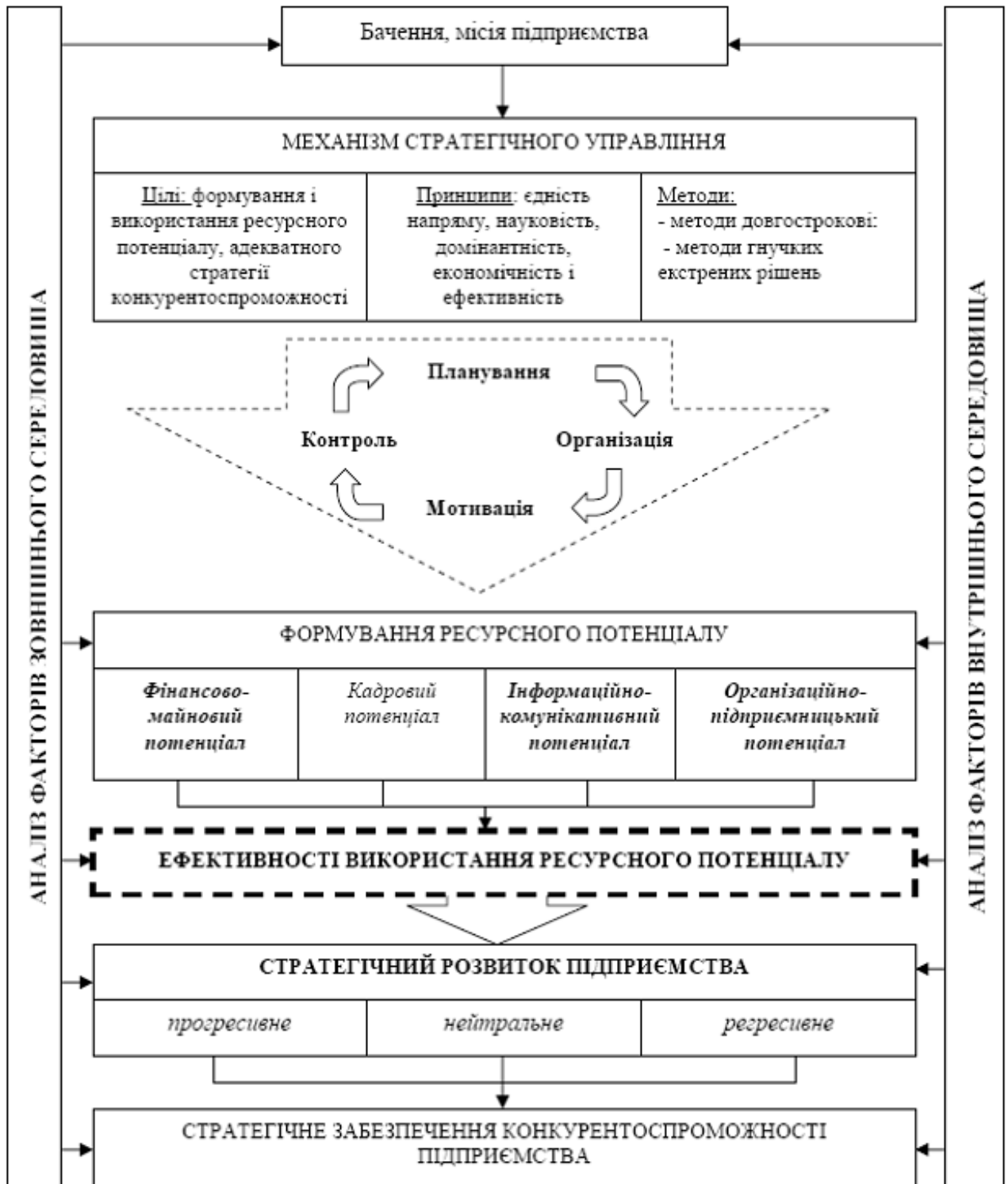
Процес формування стратегій розвитку ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств слід розпочинати із розробки організаційного механізму забезпечення цього процесу, який, відповідно, являє собою сукупність форм, структур, методів та засобів управління, об'єднаних спільними цілями, завданнями та функціями, які обумовлюють результативність процесу формування стратегічних можливостей підприємства. Найважливішими елементами організаційного механізму щодо управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства є цілі, принципи,

функції, кадри, методи управління, техніка, технології, інформаційні ресурси і структура управління.

Саме організаційний механізм передбачає чітку регламентацію виконання базових функцій управління, зважаючи на те, що формування стратегічного ресурсного потенціалу підприємства реалізується безпосередньо в циклі управлінських функцій. Функція планування передбачає вибір напрямку розвитку підприємства, визначення його структури, послідовності робіт та відбору засобів, необхідних для формування стратегічного потенціалу, а також обґрунтування його майбутніх параметрів. Функція організування забезпечує власне реалізацію процесів, необхідних для формування стратегічного потенціалу, створення його структури та умов реалізації. Відтак функція мотивації сприяє активізації процесів розвитку працівників аграрних підприємств і максимальної віддачі інноваційного потенціалу персоналу, стимулює зацікавленість працівників у вирішенні завдань формування стратегічного потенціалу. Власне, функція контролювання дозволяє проаналізувати і оцінити процеси його формування на основі зіставлення планових та фактичних параметрів стану стратегічного потенціалу.

Отже, розробка та імплементація стратегії розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинна здійснюватися, виходячи із наявного ресурсного потенціалу та відповідної спрямованості розвитку підприємства. У процесі формування стратегій використовуються базові принципи стратегічного управління, а також загальнонаукові методи та прийоми. При цьому вважаємо прийнятним та доцільним використання принципу домінантності, який сприяє оперативному визначенню компонентів ресурсного потенціалу, а також їх пропорційність та відповідність.

На рис. 3.3 нами представлена типову модель стратегічного управління ресурсним потенціалом в аграрних підприємствах, що функціонують в умовах ринкової економіки (рис. 3.3).

Рис. 3.3 Типова модель стратегічного формування та управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [21] та проведених досліджень

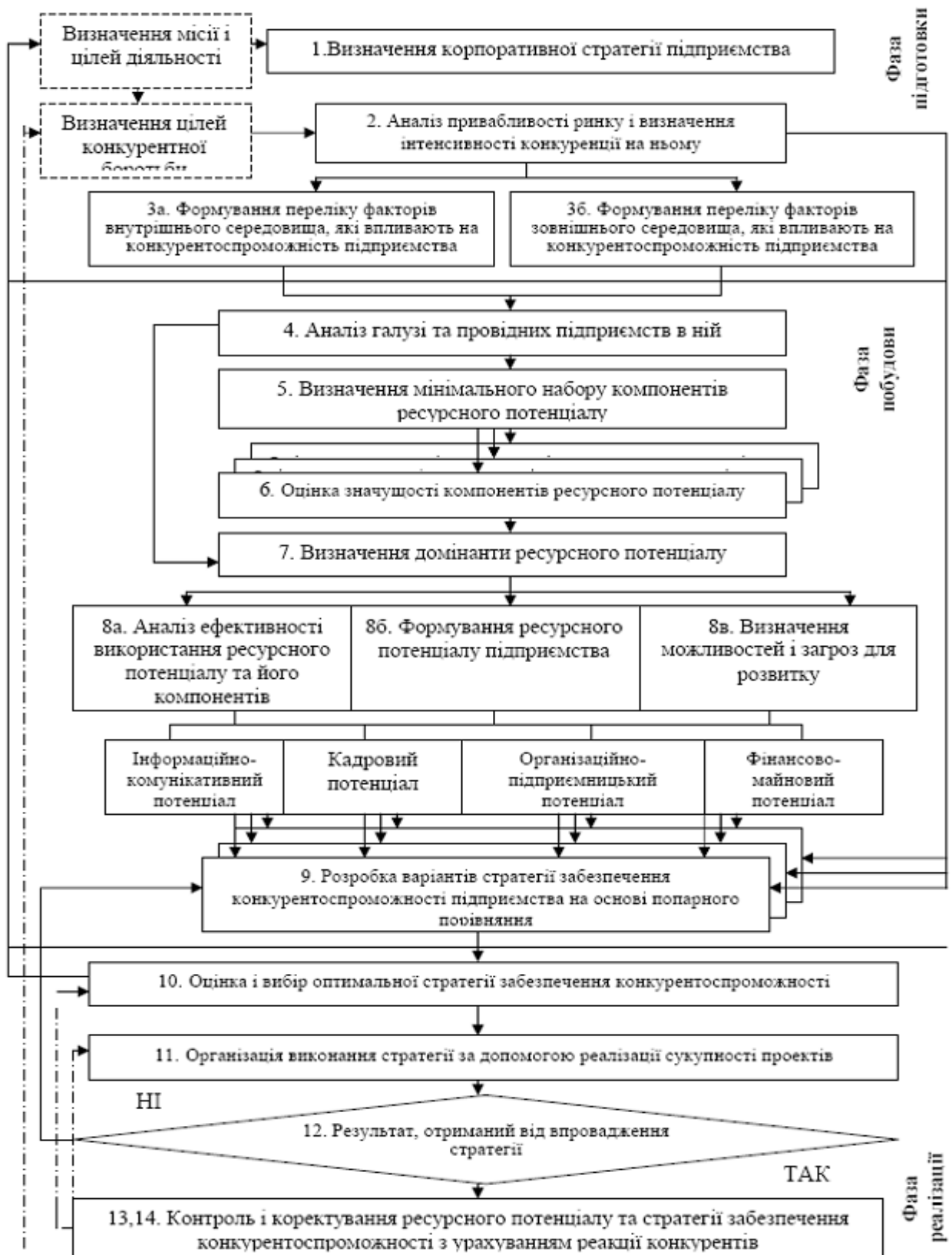
Представлена на рис. 3.3 типова модель наочно відображає процес формування ресурсного потенціалу аграрного підприємства та управління ним, що здійснює вплив на процеси виробництва конкурентної сільськогосподарської продукції, а також забезпечує його стратегічний розвиток на основі наявної функціональної підсистеми управлінського процесу і підвищує рівень ефективності виконання базових функцій.

Основою побудови аналогічної моделі виступають показники спрямованості аграрних підприємств на розвиток у перспективі. Адже сьогодні аграрні підприємства здійснюють діяльність на засадах механізму оренди землі, здебільшого короткострокової, на період 1-3 роки, а тому можна припустити, що не для всіх сільськогосподарських підприємств стратегічне планування відіграє важливу роль та є вкрай необхідним. Разом з тим, саме стратегічне планування спроможне забезпечити конкурентоспроможність підприємства на ринку, а ретельно сформована структура ресурсного потенціалу забезпечить конкретизації необхідної стратегії (інтегрованого зростання, концентрованого зростання, стратегія диверсифікації, стратегія скорочення).

Наведена модель являється допоміжним інструментом щодо розробки напрямів розвитку аграрного підприємства, а в процесі формування ресурсного потенціалу будуть створені усі необхідні передумови для успішної реалізації стратегії сільськогосподарським підприємством.

При цьому основою для побудови алгоритму (рис. 3.4), необхідного для розробки стратегії, спроможної забезпечити належний рівень конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора виступають наступні послідовні дії: з'ясування вагомих елементів конкурентоспроможності в аграрній галузі; виявлення домінантного ресурсного потенціалу аграрного підприємства, окремих складових; оцінювання рівня ефективності використання наявного ресурсного потенціалу аграрного підприємства з метою подальшого визначення напрямів стратегічного розвитку.

Рис. 3.4 Алгоритм розробки і реалізації стратегії щодо забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [21] та проведених досліджень

Наведений на рис. 3.4 алгоритм включає три поступових фази реалізації: підготовча фаза, фаза побудови та фаза реалізації стратегії, яка включає послідовне виконання 14 етапів. Даний алгоритм вказує, що формування стратегії щодо забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства включає не тільки аналіз факторів середовища, але й стратегічне управління ресурсним потенціалом (представленого показниками ефективності). При цьому, комплексний аналіз рівня ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства повинен формуватися на основі комплексного підходу, що забезпечує врахування неповторності його структури.

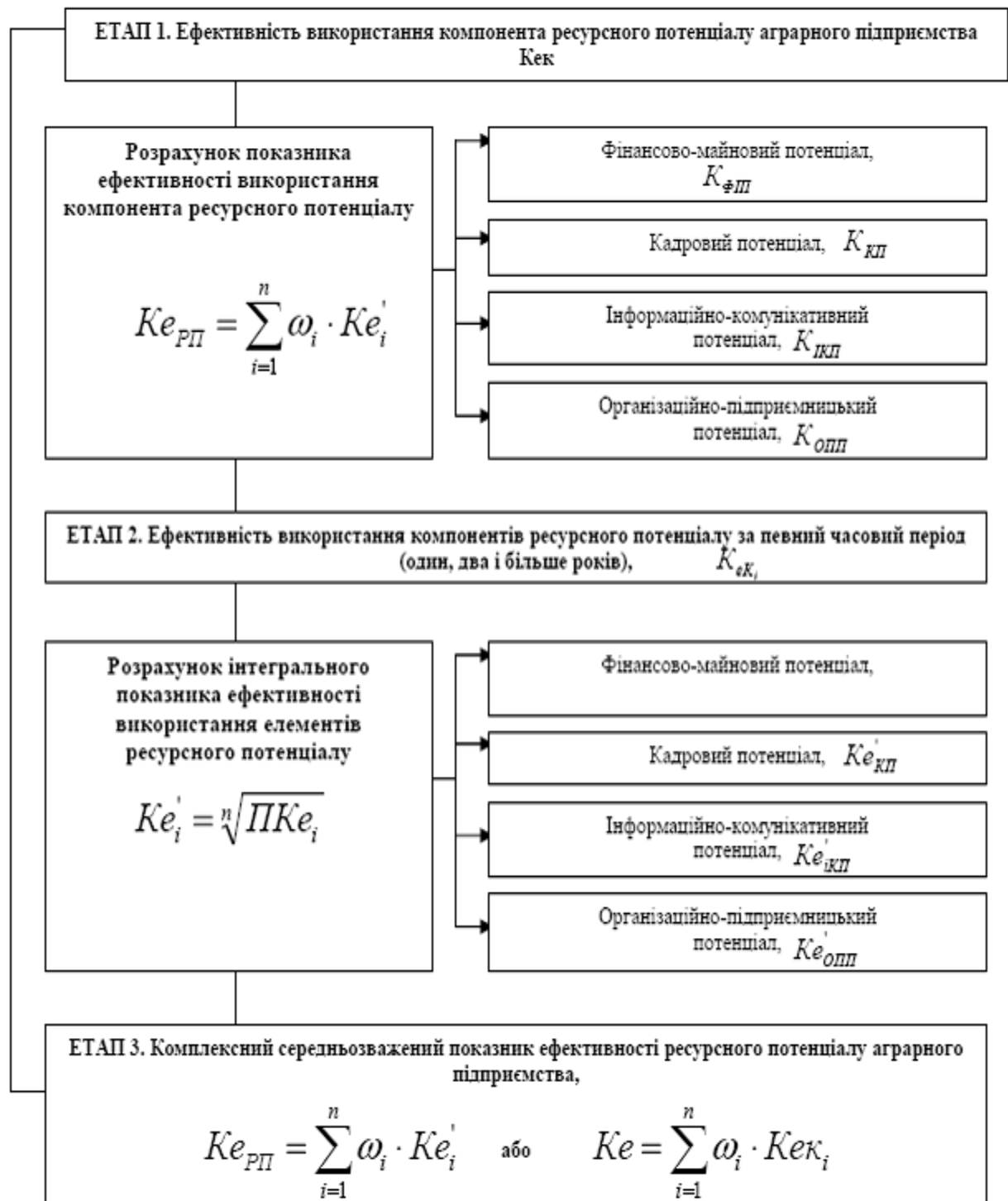
Так для об'єктивної оцінки рівня ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства та його структурного співвідношення нами запропоновано методичні підходи щодо оцінки критеріїв та показників їх ефективності. Дана методика базується на здійсненні комплексної оцінки ресурсного потенціалу і при цьому дозволяє врахувати неповторність його структури та складових і передбачає реалізацію лише двох етапів (рис. 3.5).

Загальний показник оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства пропонується розраховувати як середньозважений, до складу якого належать показники ефективності використання окремих його компонентів. При цьому процес розрахунку середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства здійснюється поетапно і містить три етапи:

розрахунок показників оцінки ефективності використання окремих елементів ресурсного потенціалу, де $100\% = 1$;

розрахунок інтегральних показників ефективності використання елементів ресурсного потенціалу за обумовлений період часу (від одного року);

розрахунок комплексного середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу.

Рис. 3.5 Методика здійснення розрахунку комплексного середньозваженого показника оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [21] та проведених досліджень

Відтак якщо значення підсумкового показника дорівнює одиниці або вище, то це свідчить про адекватність ресурсного потенціалу обраній стратегії. У свою чергу, за умови значення показника, меншого одиниці, має місце невідповідність ресурсного потенціалу обраній стратегії аграрним підприємством.

Таким чином, вважаємо, що кожному конкретному аграрному підприємству необхідно самостійно визначати стратегію свого подальшого розвитку, в залежності від умов функціонування та своїх можливостей (ресурсного потенціалу). При цьому, враховуючи наявність в економічній науці достатньої кількості типів стратегій, вважаємо, що найбільш оптимальними стратегіями розвитку за критерієм результативності господарської діяльності підприємства, є стратегія зростання виробничого потенціалу аграрного підприємства, стратегія стабілізації можливостей та стратегія інноваційного розвитку можливостей. Відтак вибір конкретного варіанту стратегії повинен ґрунтуватися на отриманих результатах об'єктивної та неупередженої оцінки потенційних можливостей підприємства. Застосування ідентичної стратегії в різних умовах повинен бути обґрунтованим та економічно доцільним.

3.3 Шляхи підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств

Загалом ресурсний потенціал аграрних підприємств – це економічна основа його розвитку, яка представлена низкою показників, що відображають наявні на підприємстві ресурси, а також їхні резерви, використання яких відбувається за особливих умов. Наявність на підприємстві ефективної системи управління ресурсним потенціалом сприяє його раціональному використанню у процесі виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції.

Процес управління ресурсним потенціалом підприємства розглядається як складне явище, оскільки для отримання повної інформації про їх кількісний та якісний стан необхідно проводити системні спостереження. Аналогічною є потреба здійснення досліджень для оцінки рівня ефективності власне процесу управління ресурсним потенціалом підприємства. Отже, для забезпечення ефективного розвитку підприємств аграрного сектора, необхідно сприяти оптимізації рівня ефективності управління ресурсним потенціалом.

Організація заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності управління ресурсним потенціалом, а також раціоналізації їх використання насамперед потребує проведення змін безпосередньої структури та складу ресурсів, тобто максимальної оптимізації їх якісного складу. Основним завданням щодо забезпечення підвищення показників ефективності управління ресурсним потенціалом в першу чергу є удосконалення процесів використання та управління наявною на підприємстві сукупністю ресурсів у контексті максимального збереження їх цілісності та взаємозв'язку. Загалом ресурси підприємства характеризуються сукупністю кількісних та якісних характеристик, а також спектром виконання комплексу функцій.

В умовах системних криз та реформ, аграрним підприємствам, власне їх керівникам особливу увагу необхідно акцентувати на поглибленні та

розширенні кола досліджень сфери управління ресурсним потенціалом. Система ефективного управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств повинна характеризуватися високим рівнем адаптивності та гнучкості, зважаючи на умови ринку, задля організації процесу виробництва якісної сільськогосподарської продукції та забезпечення сталого, високоефективного, конкурентоспроможного розвитку підприємства.

Відтак на основі проведених досліджень нами сформовано типову систему ефективного управління ресурсним потенціалом підприємства (рис. 3.6). Представлена нами система управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств містить 11 базових етапів:

1 етап: формування місії підприємства, тобто визначення базових пріоритетів господарської діяльності підприємства;

2 етап: визначення цілей, який забезпечує формування основних напрямків діяльності підприємства, виходячи із змісту його місії;

3 етап: формування стратегії діяльності підприємства, який передбачає планування діяльності підприємства на основі здійснення аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ;

4 етап: організація структури та складу ресурсного потенціалу підприємства: фінансове, матеріально-технічне, кадрове та інформаційне забезпечення діяльності підприємства;

5 етап: управління ресурсним потенціалом на основі застосування практичного застосування функцій, принципів та методів управління;

6 етап: оцінка ефективності управління ресурсним потенціалом, що здійснюється шляхом встановлення критеріїв досягнення ефективності управління, а також системного аналізу та оцінки ефективності управління ресурсним потенціалом підприємства;

7 етап: досягнення рівня ефективності, що презентують такі економічні показники, як: рентабельність, прибуток, рівень інвестиційної привабливості;

Рис. 3.6 Етапи формування системи ефективного управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств

8 етап: корегування процесу управління за результатами досягнення ефективності, що обумовлює визначення необхідних дій, що корегують процес управління, їх узгодження та затвердження;

9 етап: контроль: аналіз та моніторинг функціонування процесу управління ресурсним потенціалом підприємства;

10 етап: планування та визначення умов розвитку ресурсного потенціалу, який базується на плануванні змін щодо підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом підприємства;

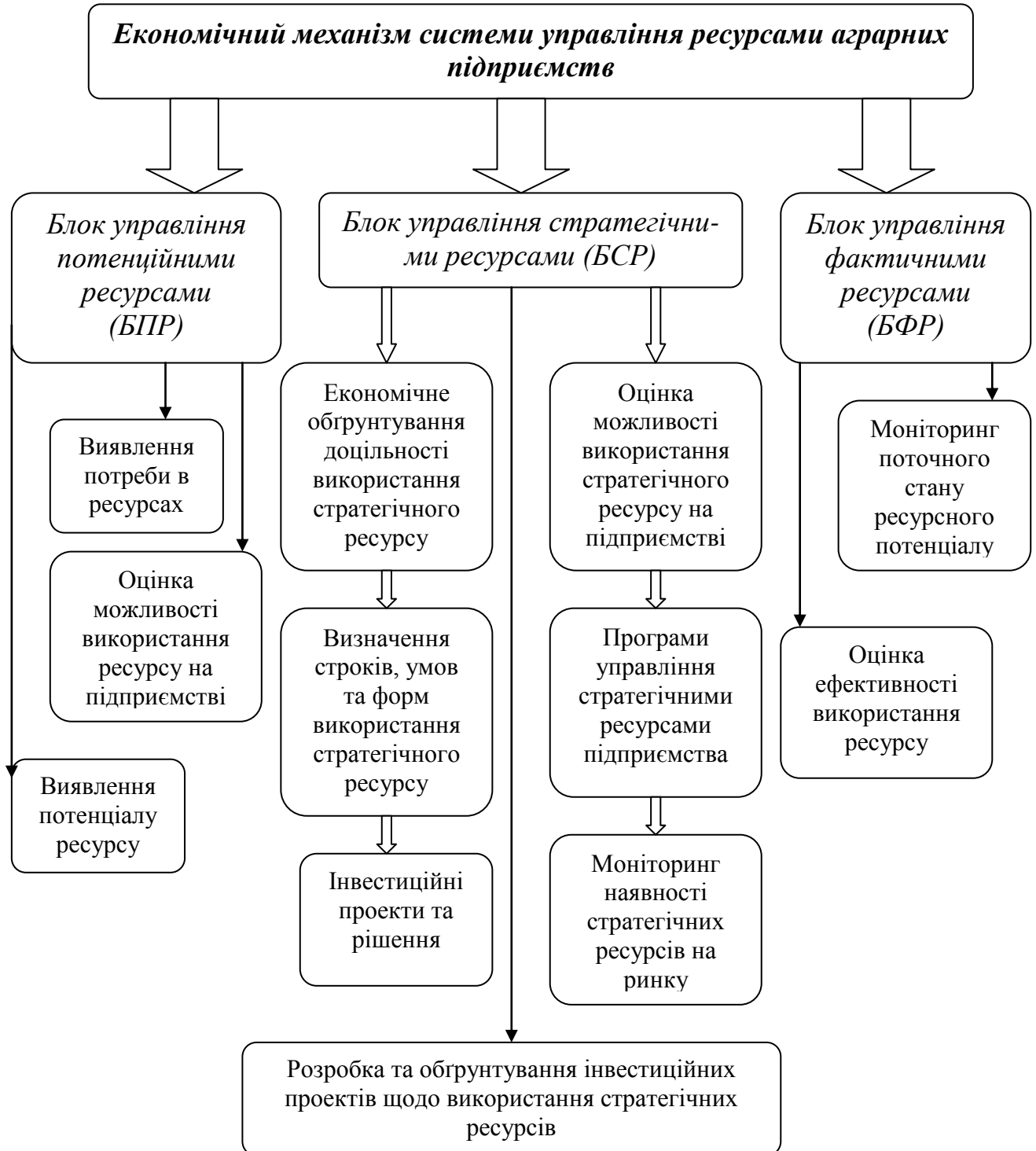
11 етап: впровадження змін, який передбачає реалізацію необхідних організаційно-управлінських змін.

Таким чином, ефективне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств сприяє його розвитку та примноженню, що, відповідно, обумовлюється необхідністю реалізації концептуальних перспектив на основі сукупності заходів економічного, фінансового, організаційного та нормативно-правового характеру. Нами запропоновані концептуальні складові економічного механізму процесу управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства, які направлені на покращення стану матеріально-технічного забезпечення та необхідність здійснення його модернізації; формування умов для проходження підвищення кваліфікації і професійних якостей окремих працівників і загалом окремих підрозділів; забезпечення збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва і сприяння підвищенню якості аграрної продукції; втілення низки заходів, спроможних забезпечити так зване фінансове оздоровлення сільськогосподарських підприємств; залучення за потреби державних кредитних ресурсів і забезпечення їх ефективного використання; оптимізація державного регулювання господарської діяльності аграрних підприємств; забезпечення формування нормативно-правового забезпечення здійснення господарської діяльності аграрними товаровиробниками; впровадження практики страхування сільськогосподарського виробництва в цілому та окремих процесів, зокрема.

Для забезпечення ефективного розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств нами обґрунтовано фактори, і на їх основі - напрями підвищення ефективності управління потенціалом. Нами доопрацьовано

існуючий економічний механізм системи управління ресурсами аграрних підприємств у контексті формування блоку управління потенційними ресурсами, блоку управління стратегічними ресурсами і блоку управління фактично наявними ресурсами (рис. 3.7).

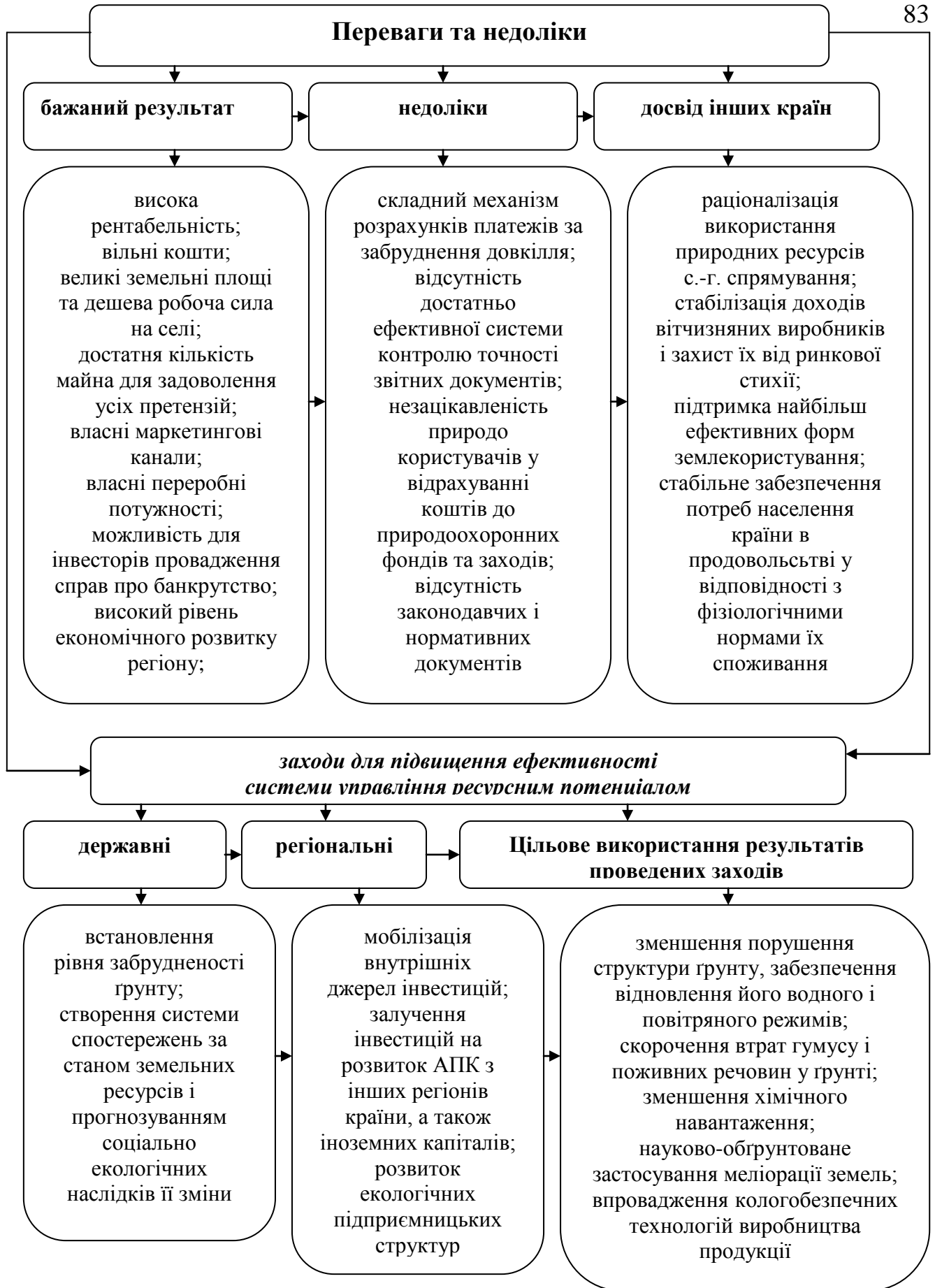
Рис. 3.7 Економічний механізм системи управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

Дослідженнями з'ясовано, що ефективність процесу управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств значним чином обумовлюється функціонуванням та управлінням аграрного сектора в цілому. На жаль, нинішня доктрина розвитку АПК в основному спрямована на нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції здебільшого за рахунок використання інтенсивних і інноваційних технологій, або ж лише окремих їх фрагментів. Загалом це негативно позначається на екологічних та економічних аспектах галузі сільського господарства.

Функціонування аграрних підприємств в умовах системних криз створює умови жорсткої конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції, що змушує їх організовувати господарську діяльність задля досягнення оптимальних економічних вигод при мінімальних витратах. Суттєві зміни зовнішнього середовища вимагають від керівників аграрних підприємств оперативного реагування та прийняття ефективних управлінських рішень для організації належного ресурсного забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

У процесі дослідження, нами встановлено, що процес відтворення ресурсного потенціалу аграрних підприємств оснований на обов'язковому врахуванні екологічних аспектів аграрного виробництва. На жаль, чинна державна екологічна політика є недосконалою (практично відсутньою), і відповідно, не забезпечує дотримання сільськогосподарськими товаровиробниками екологічних вимог та нормативів, мінімізації техногенного навантаження на природу, тощо. Сьогодні пріоритетним напрямом створення дієвого організаційно-економічного механізму процесів відтворення природно-ресурсного аграрного потенціалу в першу чергу є фінансово-економічне стимулювання аграріїв до зменшення шкідливих викидів та відходів виробництва, а також сприяння відновленню земельних, водних, лісових та повітряних ресурсів країни. Отже, на часі є створення програм екологізації господарської діяльності аграрних підприємств з метою підвищення продовольчої та екологічної безпеки (рис. 3.8).

Рис. 3.8 Заходи з підвищення ефективності системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств

Разом із вище наведеними заходами, сприятиме підвищенню ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств, ефективна система обліку та контролю наявних ресурсів, їх використання і т. д., що забезпечить здійснення своєчасної оцінки перспективних можливостей розвитку підприємства загалом на основі використання внутрішніх ресурсів, їх залучення із зовнішнього середовища, тощо. Наявність ефективної системи обліку та контролю також забезпечить своєчасне виявлення відхилень та їх ліквідування, що у сукупності сприятиме ефективному функціонуванню управлінської системи ресурсним потенціалом аграрних підприємств та збільшенню їх прибутку.

Таким чином, забезпечити ефективне управління, раціональне використання та відтворення ресурсів аграрних підприємств є можливим за гармонійної взаємодії наступних умов:

- економіко-соціальна доцільність співвідношення наявних на підприємстві видів ресурсів;
- застосування у процесі виробництва сільськогосподарської продукції прогресивних, екологічно безпечних та високопродуктивних технологій;
- забезпечення процесів збільшення (розширення, примноження), відтворення та оновлення ресурсного потенціалу.

Висновки до III розділу

1. Забезпечення рентабельності сільськогосподарського виробництва та забезпечення підвищення на цій основі рівня продовольчої безпеки у державі насамперед залежать та обумовлюються наявністю, ефективністю використання та рівнем відтворення їх ресурсного потенціалу. Особливістю функціонування сучасних підприємств аграрного сектора є порушення кількості, якості та структури ресурсного потенціалу, що значною мірою зумовлюється понесенням значних втрат ресурсів у процесі проведення аграрних трансформаційних процесів та системними кризами національної економічної системи.

2. Розробка та імплементація стратегії розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинна здійснюватися, виходячи із наявного ресурсного потенціалу та відповідної спрямованості розвитку підприємства. У процесі формування стратегій використовуються базові принципи стратегічного управління, а також загальнонаукові методи та прийоми. При цьому вважаємо прийнятним та доцільним використання принципу домінантності, який сприяє оперативному визначенню компонентів ресурсного потенціалу, а також їх пропорційність та відповідність.

3. Таким чином, вважаємо, що кожному конкретному аграрному підприємству необхідно самостійно визначати стратегію свого подальшого розвитку, в залежності від умов функціонування та своїх можливостей (ресурсного потенціалу). При цьому, враховуючи наявність в економічній науці достатньої кількості типів стратегій, вважаємо, що найбільш оптимальними стратегіями розвитку за критерієм результативності господарської діяльності підприємства, є стратегія зростання виробничого потенціалу аграрного підприємства, стратегія стабілізації можливостей та стратегія інноваційного розвитку можливостей. Відтак

4. Організація заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності управління ресурсним потенціалом, а також раціоналізації їх використання насамперед потребує проведення змін безпосередньої структури та складу ресурсів, тобто максимальної оптимізації їх якісного складу. Основним завданням щодо забезпечення підвищення показників ефективності управління ресурсним потенціалом в першу чергу є удосконалення процесів використання та управління наявною на підприємстві сукупністю ресурсів у контексті максимального збереження їх цілісності та взаємозв'язку. Загалом ресурси підприємства характеризуються сукупністю кількісних та якісних характеристик, а також спектром виконання комплексу функцій.

5. Дослідженнями з'ясовано, що ефективність процесу управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств значним чином обумовлюється функціонуванням та управлінням аграрного сектора в цілому. На жаль, нинішня доктрина розвитку АПК в основному спрямована на нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції здебільшого за рахунок використання інтенсивних і інноваційних технологій, або ж лише окремих їх фрагментів. Загалом це негативно позначається на екологічних та економічних аспектах галузі сільського господарства.

6. Таким чином, забезпечити ефективне управління, раціональне використання та відтворення ресурсів аграрних підприємств є можливим за гармонійної взаємодії наступних умов: економіко-соціальна доцільність співвідношення наявних на підприємстві видів ресурсів; застосування у процесі виробництва сільськогосподарської продукції прогресивних, екологічно безпечних та високопродуктивних технологій; забезпечення процесів збільшення (розширення, примноження), відтворення та оновлення ресурсного потенціалу.

ВИСНОВКИ

1. Під ресурсним потенціалом підприємства слід розуміти наявну сукупність взаємопов'язаних ресурсів, що виступають основою для виробництва продукції (послуг). Ресурсний потенціал розглядають з таких позицій: як структурний елемент виробничих відносин у контексті максимального використання потенціалу трудових ресурсів щодо створення матеріальних благ; як сукупність наявних на підприємстві ресурсів, що забезпечують досягнення поставленої мети; як можливість отримання максимального обсягу виробництва благ та послуг за умови оптимального використання ресурсів; як спроможність (реальну або ймовірну) виконати поставлені завдання, і інші.

2. Наявний ресурсний потенціал аграрних підприємств слугує основою для прийняття ефективних управлінських рішень щодо його оптимального використання, що також сприяє обґрунтуванню його перспективних напрямів розвитку для забезпечення підвищення конкурентоспроможності. Відтак збільшення ресурсного потенціалу аграрних підприємств забезпечує підвищення його конкурентоспроможності та забезпечує розвиток. Слід також зауважити, що наявний потенціал у більшій мірі характеризує майбутній стан підприємства, а конкурентоспроможність – поточний.

3. У Тернопільській області зосереджено 1382,4 тис. га. земель, з яких питома вага сільськогосподарських угідь становить 75,7% і у 2015 р. займала 1042,6 тис. га. При цьому, питома вага ріллі становить 81,9%, що свідчить про високий рівень забезпеченості області земельними ресурсами, а отже і про високі потенційні можливості організації та здійснення сільськогосподарського виробництва. Станом на 1 січня 2016 р. в області проживало 590,5 тис. осіб у сільській місцевості та 475,2 тис. осіб у містах. На основі цього можемо констатувати, що галузь сільського господарства в області характеризується наявним значним потенціалом трудових ресурсів.

4. Забезпечення раціонального використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств значним чином пов'язане із необхідністю проведення якісних змін структури та складу ресурсів, а також із оптимізацією їх ефективного управління. Підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств полягає в налагодженні їх раціонального використання та управління. При цьому, ресурси підприємства характеризуються низкою функціональних властивостей, ґрунтовне вивчення яких забезпечить їх своєчасне компенсування у процесі аграрного виробництва.

5. Забезпечення рентабельності сільськогосподарського виробництва та забезпечення підвищення на цій основі рівня продовольчої безпеки у державі насамперед залежать та обумовлюються наявністю, ефективністю використання та рівнем відтворення їх ресурсного потенціалу. Особливістю функціонування сучасних підприємств аграрного сектора є порушення кількості, якості та структури ресурсного потенціалу, що значною мірою зумовлюється понесенням значних втрат ресурсів у процесі проведення аграрних трансформаційних процесів та системними кризами національної економічної системи.

6. Розробка та імплементація стратегії розвитку ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинна здійснюватися, виходячи із наявного ресурсного потенціалу та відповідної спрямованості розвитку підприємства. У процесі формування стратегій використовуються базові принципи стратегічного управління, а також загальнонаукові методи та прийоми. При цьому вважаємо прийнятним та доцільним використання принципу домінантності, який сприяє оперативному визначенню компонентів ресурсного потенціалу, а також їх пропорційність та відповідність.

7. Таким чином, вважаємо, що кожному конкретному аграрному підприємству необхідно самостійно визначати стратегію свого подальшого розвитку, в залежності від умов функціонування та своїх можливостей

(ресурсного потенціалу). При цьому, враховуючи наявність в економічній науці достатньої кількості типів стратегій, вважаємо, що найбільш оптимальними стратегіями розвитку за критерієм результативності господарської діяльності підприємства, є стратегія зростання виробничого потенціалу аграрного підприємства, стратегія стабілізації можливостей та стратегія інноваційного розвитку можливостей. Відтак

8. Дослідженнями з'ясовано, що ефективність процесу управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств значним чином обумовлюється функціонуванням та управлінням аграрного сектора в цілому. На жаль, нинішня доктрина розвитку АПК в основному спрямована на нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції здебільшого за рахунок використання інтенсивних і інноваційних технологій, або ж лише окремих їх фрагментів. Загалом це негативно позначається на екологічних та економічних аспектах галузі сільського господарства.

9. Таким чином, забезпечити ефективне управління, раціональне використання та відтворення ресурсів аграрних підприємств є можливим за гармонійної взаємодії наступних умов: економіко-соціальна доцільність співвідношення наявних на підприємстві видів ресурсів; застосування у процесі виробництва сільськогосподарської продукції прогресивних, екологічно безпечних та високопродуктивних технологій; забезпечення процесів збільшення (розширення, примноження), відтворення та оновлення ресурсного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абалкин Л. И. Диалектика социалистической экономики / Л. И. Абалкин. – М.: Наука, 1981. – 352 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
3. Амосов О.Ю. Оцінка потенціалу конкурентоспроможності як основного аспекту розвитку підприємства / О.Ю. Амосов // Економіка та управління підприємством. – 2011.– №3. – С. 79–84.
4. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз [монографія] / Андрійчук В.Г. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с. 8.
5. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В. Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво» «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. - 2-ге вид. допов. і перероб. /В.Г. Андрійчук. - К.: КНЕУ. - 2002. - 624 с.
7. Ареф'єва О. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства / О. В. Ареф'єва, Т. В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №7(85). – С. 71–76.
8. Афанасьєв М.В. Економічна діагностика : навч. метод. посіб. / М.В. Афанасьєв, Г.В. Білоконенко. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2007. – 296 с.
9. Бауліна Т.В. Кадровий потенціал як головний фактор управління змінами на під-приємстві / Т.В. Бауліна // Економіка і управління. – 2008. – № 1. – С. 67-71.
10. Безус П. І. Моделювання процесу економічного розвитку виробничого підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

екон. наук : спец. 08.00.11 / Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана / П. І. Безус. – К., 2007. – 19 с.

11. Белоусов Р.А. Рост экономического потенциала: монография / Р.А. Белоусов. – М.: Наука, 1971. – 134 с.

12. Бугуцький О.А. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції /О.А. Бугуцький // Економіка АПК. — 1998. — № 8. — С.45—51.

13. Вишневська О.М. Ресурсний потенціал підприємництва / О.М. Вишневська // Еконо- міка АПК. – 2008. – № 12. – С. 32-37.

14. Вітковський Ю.П. Інноваційний розвиток технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств / Ю.П. Вітковський // Економіка країни: стан, досягнення та перспективи подальшого співробітництва з країнами ЄС: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. – Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 2014. – С. 88-91

15. Гавва В. Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання : навч. посібник / В. Н. Гавва, Е. А. Божко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 221 с. 31.

16. Геєць В.М. Перехідна економіка / В. М. Геєць. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.

17. Головатюк В.М. Вимірювання інноваційного потенціалу в контексті формування стратегії розвитку підприємства / В.М. Головатюк, В.П. Соловійов // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1. – С. 102-111.

18. Горбунов Э.П. Экономический потенциал развитого социализма / Э. П. Горбунов // Вопросы экономики. – 1981. – №9. – С. 1725.

19. Гунина И. А. Экономический потенциал предприятия: сущность, содержание, структура / И. А. Гунина // Машиностроитель. - 2004 . - №11. - С. 2428.

20. Гуткевич С. О. Дослідження факторів інвес- тування / С. О. Гуткевич // Актуальні питання еко- номіки : теорія і практика / С. О.

Гуткевич ; гол. ред. – д.е.н. В. Є. Новицький. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – Вип. 1. – С. 5–8.

21. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4478>

22. Жидяк О.Р. Економічний потенціал підприємства аграрної справи: особливості його структуризації / О. Р. Жидяк , У. Я. Петриняк // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць, 2014. – Вип. 38. – С. 424-430.

23. Жук В.М. Обліково-аналітичне забезпечення земельних відносин / В.М. Жук // Агроінком. – 2011. – № 7-9. – С.116-121.

24. Заїка С. О. Інвестиційний потенціал підприємства та варіанти його формування / С.О. Заїка // Науковий вісник Херсонського державного університету. «Економічні науки». – 2015. – Вип. 13. Ч. 1. – С. 84-87.

25. Залізко В.Д. Економічний потенціал сільських територій: генезис, структура, властивості, пріоритети зміцнення/ В.Д. Залізко // Економіка України. – 2014. – №4. – С. 73-82.

26. Кирилов О.Д. Формування ефективної стратегії розвитку підприємства в умовах інвестиційної уразливості / О.Д. Кирилов // Академічний простір. – 2008. – № 12. – С. 244-250.

27. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент [Текст] : навчальний посібник для студ. вузів /Г.Г. Кірейцев. - 2-ге вид., перероб. та доп. - К.: ЦУЛ, 2002. - 496 с.

28. Клоцвог Ф. Н. Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов / Ф. Н. Клоцвог, И. А. Кушникова // Проблемы прогнозирования. - 1998. - №2. - С. 23 - 24.

29. Коренков О.В. Виробничий потенціал як складова частина потенціалу підприємства / О.В. Коренков // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Сер.: Економічна. – 2006. – № 565. – С. 186-190.

30. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / Н. С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 352 с.
31. Кухаренко С.И. Управление организационно-техническим уровнем предприятия: монография / С.И. Кухаренко, Ю.Ф. Прохоров. – Челябинск: ЮУрГУ, 2009. – 181 с.
32. Лапін Е. В. Економічний потенціал підприємства / Е. В. Лапін. – Суми: Университетская книга, 2002. – 309 с.
33. Лугідін О.Є., Фемішин С.В. Статистика національної та міжнародної економіки: Навч. посібник. – Львів: «Новий світ-2000», 2008. – 471 с.
34. Лукинов И. И. Интенсификация социалистической экономики: Т.1: Теория интенсификации общественного производства / И. И. Лукинов. – К.: Наукова думка, 1989. – 534 с.
35. Мармоза А. Т. Статистика: підручник [для студентів вищ. навч. закладів]. / А. Т. Мармоза. - К.: Ельга-Н, КНТ, 2009. - 896 с.
36. Маршалок М.С. Потенціал аграрного підприємства: наукові підходи до трактування [Електронний ресурс] / М.С. Маршалок. - Режим доступу:
http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_1/10mms.pdf
37. Мерзликина Г.С. Оценка экономической состоятельности предприятия: монография / Г.С. Мерзликина, Л.С. Шаховская. – Волгоград: ВолгГТУ, 1998. – 265 с.
38. Минаков, И. А. Экономика сельского хозяйства: [учеб. пособие] / И. А. Минаков, Л. А. Сабетова, Н. И. Куликов; под. ред. И. А. Минакова. – М. : Колос, 2004. – 328 с.
39. Миско К. М. Ресурсный потенциал региона (теоретические и методологические аспекты исследования) / К. М. Миско. – М.: Наука, 1991. – 94 с.

40. Мягких І. М. Аналіз та оцінка використання ресурсного потенціалу в системі споживчої кооперації / І. М. М'яких // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №1(91). – С. 136–142.
41. Огорокова Л. Г. Ресурсный потенциал предприятий / Л. Г. Огорокова. – СПб.: С ПбГТУ, 2001. – 293 с.
42. Ресурсный потенциал экономического роста / [А.М. Бабашкина, М.А.Комаров, Н.П.Фигурнова, Е.В.Красникова]. – М.: Путь России: Экон. лит., 2002. 567с.
43. Романовська Ю. А. Критерії оцінювання розвитку стратегічного потенціалу підприємства // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. – С. 51–59.
44. Россоха В.В. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств АПК // Економіка АПК. - №1. – 2004. – С. 43 – 48.
45. Россоха В.В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства / В.В. Россоха. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 94 с.
46. Рульєв В. А. Менеджмент : навч. посіб. / В. А. Рульєв, С. О. Гуткевич. – К. : Центр учбо- вої літератури, 2011. – 312 с.
47. Рябоконт В.П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооператив! них умовах / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. - 2009. - № 3. - С. 82-87.
48. Свободин В. А. Вопросы определения и эффективности производственного потенциала / В. А. Свободин // АП : экономика, управление. – 1991. – № 3. – С. 2730.
49. Сосненко Л. С. Анализ экономического потенциала действующего предприятия / Л.С. Сосненко. – М.: Экономическая литература, 2003. – 208 с.
50. Статистичний бюлетень. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських

підприємствах за 2015 рік: Відповідальна за випуск Савчук В.І. – Тернопіль: – 2016. – 49 с.

51. Статистичний довідник: Сільськогосподарські товаровиробники Тернопільської області станом на 1 листопада 2016 року. Відповідальна за випуск В. І. Савчук. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/slrg_d1_2016.pdf

52. Статистичний збірник сільське господарство Тернопільської області за 2015 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. За редакцією Грищук Т. М. – Тернопіль, 2016 р. – 221 с.

53. Статистичний щорічник України за 2014 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: 2015. – 588 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm

54. Стексова С. Ю. Методология определения ресурсного потенциала строительного предприятия / С.Ю. Стексова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 4. – С. 83–86.

55. Трегобчук В.М. Відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / Відп. редактор акад. УААН В.М. Трегобчук. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259с.

56. Ульянченко О.В. Управління ресурсним потенціалом в аграрному секторі: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 / О.В.Ульянченко; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. Економіки» УААН. – К., 2008. – 38 с.

57. Ускова С. И Экономический потенциал предприятия как основа предпринимательской деятельности / С. И. Ускова // Сб. научн. трудов по итогам международной научно-технической конференции «Экономика и эффективность организации производства». – Вып. 6. Брянск: БГИТА, 2006. – С. 139146.

58. Фигурнов Э.Б. Производственный потенциал/Э. Б. Фигурнов. – М.:Дело, 1989. – 201 с.

59. Фонотов А.Г. / Ресурсний потенціал: планування і управління // А.Г. Фонотов. – М.: Економіка, 1985. – 138 с.
60. Черников Д. А. Эффективность использования производственного потенциала и конечные народнохозяйственные результаты / Д. А. Черников // Экономические науки. - 1981. - № 10. - С. 25-27.
61. Шобанін В.С., Червен І.І., Шобаніна О.В., Кароба М.І. Зміцнення та ефективно використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / Миколаївський державний аграрний університет. - Миколаїв 2010.
62. Шевченко Д. К. / Проблемы эффективности использования экономического потенциала // Д. К. Шевченко. – Владивосток: Издво ДГУ, 1984. 156 с.
63. Ярема Я.Р. Потенціал ресурсозбереження: теоретичні аспекти та практичне застосування / Я.Р. Ярема, Ю.О. Свинороев // Культура народів Причорномор'я. Науч. журнал. – Симферополь: ТНУ ім. В. І. Вернадського. – 2011. – № 214. – С. 85-88. 169.
64. Ярема Я.Р. Розвиток потенціалу підприємств агропромислового виробництва [монографія] / Я.Р. Ярема. – Харків: Видавництво ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. – 256 с.